DEDICATED

THE HONORABLE

DR. RAMKRISHNA GOPAL BHANDARKAR

M. A. Ph. D. LL. D. C. I. E.

&c. &c.

AS A HUMBLE TOKEN OF RESPECT

in grateful remembrance of many a happy hour spent at his feet in the reading of Sanskrit Literature in the Deccan College, Poona:

by

HIS HUMBLE PUPIL

P. N. Patankar.

Preface.

Dr. Bhandarkar was kind enough to read a rough Ms. of this drama a few years ago, and pronounced it as reading "well, very well in places." He asked me to give a finish to it and enjoined me to use Prakrit in its place in the work, a feature, that at first I had dispensed with, fearing it was likely to be neglected by ordinary readers. The worthy Doctor's injunction has been obeyed and the work thus wears a genuine garb as a Sanskrit drama. The Prakrit, having its own idiomatic peculiarities, could not be a mere literal conversion of the Sanskrit and had mostly to be written independently. The Sanskrit *chhaya* is appended in the body of the text itself. I only hope that the imperfections of the work do not outweigh the better qualities.

A moral purpose is kept in view throughout, involving the contrast of the spiritual with the worldly life and emphasising devotion to duty and to truth.

• • In the case of conjuncts of nasals with class-consonants the use of the anusvara is preferred as more convenient. • •

P. N. Patankar.

रयथाप्रसंगमंगानि । काव्यगुणानां प्रसादगुणसिद्धये यथा[illegible] कृतः सुधीभिर्विभावयिष्यते । अलंकारवैचित्र्यमल्पोऽनेर्दो[illegible] । बुद्धिपुरःसरं तत्प्रपंचो नादृतः । दोषपरिहारः का[illegible] कविकर्मणि प्रवृत्तानां नित्यानुभवः । तत्र सावधानस्या[illegible] स्यापि यानिचिद्दोषस्थलानि पुनःपुनरवलोकने मनापि [illegible] मह्यां तु असंख्यातानि गोचरीभविष्यंति । तत्संशोधनाद [illegible] आशाकि कृतोऽस्माहोऽस्मि । नाटकनिर्माणपरिश्रमस्तद्यदा [illegible] कर्ता वा नाटकानामिममनुभवति [illegible] इति वर्णनयोर्टीकता । तथालमस्मदुपन्यासगौरवेण ।

अत्र प्राकृतप्रयोगाः पुरातननाटकीयप्रयोगमेव [illegible] कृताः । पैशाचीप्रयोगाश्च स्थूलभेदानसंधानेनैव अनुयोगे [illegible] तः सदृश्याः । प्राकृतानि देशकालभेदादनेकरूपाणि [illegible] दुरवगमाणि । अतो महाकविप्रयोगानुकरणमेवात्र [illegible] बोलिखोऽनवद्यः ।

ग्रंथरचनाधिकारारोहणे व्याकरणादि[illegible] मसोपानम् । तत्र यथाशक्तिः मया पदन्यासः कृतः । [illegible] क्वचिदत्र रचनासु च्युतसंस्कारताप्यभिलक्ष्येत । [illegible] णायाद् तद्दिष्नानक्षणमेव मप्रधयं मिद्धोऽस्मि । [illegible] हेणाद् सभाख्य इति प्रार्थये ।

द्विशाः प्रयोगास्तु केवलवैयाकरणमत[illegible] हुष्टाहेतव उपयुक्ताः । ते प्राचीनार्व[illegible] विदुषां नाद्रियता इति तन्मतमप्रमादेन [illegible] कालस्मान्दोषास्मतयोर्दिश्य तद्विषय[illegible] । [illegible] प्रथमसंशोधनादिविषये महाशयैः माधव [illegible] ईदृशं अस्मत्सुहृदा काशीस्थेन श्री[illegible] रणी वने इत्यादयेन विद्यार्थिना च [illegible] मुद्रणे च द्वितीयमेव मुद्रणयंत्र[illegible] स्य सन्निवेशस्य मयि गुरुपकाराः । [illegible]

अतदाहारोपाणि [illegible]
नेता प्रतिक्षणं तस्य [illegible]
[illegible]

शोधनिर्देशः ।

पृष्ठम् ।	पंक्तिः ।	शोधः ।
९	तलात् ५	मोघमस्मद्॰
११	९	मर्यंतमपि
१३	"	॰राष्ट्रो
१३	तलात् ३	॰मानेनैनं वा
१९	" ९	प्रसक्तत्या॰
३०	९	दृष्ट्वा स्व॰
४६	७	॰योद्रे क॰
५७	९	॰रन्यतर॰
५७	अंतिमा	कुमार समस्सस समस्सस [कुमा॰—सिहि ।]
५९	तलात् ३	समस्सासेदु भअवं वअस्सं । [समा॰—स्यम् ।]
७०	९	॰मिवावलोक्य
७१	७	दृष्ट्वा मयि
८०	६	निहतेभाऽश्वसाधा॰
९०	अंतिमा	एआरिस्सेण
९१ } ९२ }	पृष्ठादिः	सप्तमोऽङ्कः ।
९२	५	हंतुं
९४	१२	अद्यापि मे पितृ॰
९५	पृष्ठादिः	सप्तमोऽङ्कः ।
९६	तलात् ३	शंकुक॰

[अल्पीयांसस्तु कतिचिद् दृष्टमात्रवेद्या इत्युपेक्षिताः ।]

अथ

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

प्रथमोऽङ्कः

एकः ख्यातो महात्मा पितृवचनकरश्चैकवागेकजानिः
धीरश्चैकस्त्रिलोक्यां कविवचनसुधासंपदां चादिहेतुः
यद्दासार्हैयनत्वं स्वयमधिगतवान्वानरो वायुसूनुः
वैदेह्यानंदकंदः स भवतु भवतां भूतये कोऽपि भूपः ।

अपि च

सामोपायैकदृष्ट्या चारितुमभिलषन्सर्वभूतानुकंपी
दुर्मर्षादेषु पापेष्वपि सुजननया वत्सलो यो ममत्वात्
स्थित्यैकार्थे तु दंडव्यवहरणपरो दुर्विनीतान्विनेष्यन्
उत्थायी जागरूकः स भुवि विजयते भारतो धर्मराजः ।

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) मारिष इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटः—भाव एषोऽस्मि । आज्ञापयतु भावः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति।
सूत्रधारः—मारिष विदितमेव ते यथाज्ञतोऽस्म्यहं रसभावकोविदविद्

ग्धभूयिष्ठयानया परिषदा किमप्यपूर्वं नाटकमद्य भवताभिनेयमिति।
अस्ति चास्मद्गोचरीभूतमाधुनिकेनैव केनचित्कविना विरचि
वीरधर्मदर्पणं नाम भारतीयजयद्रथवधकथाश्रयं नवं नाटकं यत्प्रयो
णायाहमार्यमिश्रान्संभावयितुमुद्युक्तोऽस्मि ।

नटः–भाव स एवैष आधुनिकः कविः भीमातटे संनिवेशितकुरुन्दवाड
रस्य रत्नागिरिवास्तव्यनरहरिभट्टप्रपौत्रस्य माधवशर्मणः प्रपौत्रस्य ना
रायणशर्मण आत्मजः परशुरामशर्मास्मत्सुहृद् । यत्कृतिरस्माभि
रमविनोदार्थमभिनीतपूर्वा ।

सूत्रधारः–अथ किम् । स खलु अध्यापकवृत्त्या विविधान्देशान
धिवसन्

व्याकुर्वाणः पूर्वसूरिप्रबंधान् ध्यायं ध्यायं काव्यनिर्माणबीजम्
स्वांतिवासिप्रीतये यत्नशीलो जग्रंथैतन्नाटकं सत्प्रयोगम् ।

नटः–भाव ननु रूपकसर्वस्वभूतेषु पुरातनप्रबंधेषु सततास्वादितरस
याः काव्यनिकषकल्पाया अस्याः परिषदो नूतनेनानेन कविना नि
र्मितस्य गीर्वाणवाणीनाटकस्य प्रयोगदर्शनेन परितोषो भवेन्न वे
शंकया कातरं मे मनः ।

सूत्रधारः–मा अत्राकुलीभवतु भवान् । न हि परितोषैकफलाशा
भवताम् ।

कविवाङ्निर्मितेर्माभूदियचेति कृपालवः
प्रोत्साहनपरा आर्या आद्रियंते नवां कृतिम् ।

निजकृतावुन्मीलितदोषपुष्पस्यास्य कवेश्चायेयं विचित्रा वाचोयुक्तिः ।

आभीक्ष्ण्यसेवननिवृत्तिनिशानिगूढे
तद्यत्कवीशमिहिरे नियतेर्नियोगात्
स्याद्वा तदन्वयविकासिकलो नवीनो
दोषाकरोऽपि कविरेष सतामपूज्यः ।

टः–सुष्ठु दृष्टम् । एवमेव च निरवधौ कालेऽन्येऽपि सत्काव्यकुशलाः
कवय उत्पत्स्यंते ।

ूत्रधारः–तथापि मारिष ।

विज्ञाय शृंगारविलासशून्यं पुंभूमिकामात्रमिदं च नाट्यम्
विधीयतां दक्षतया प्रयोगो यथाय संतोषमुपैति रंगः ।

टः–सुविदितप्रयोगतया भावस्य न किमपि परिहास्यते ।

नेपथ्ये वीणामुरजध्वनिः ।)

ूत्रधारः–हंत सज्जाः कुशीलवाः । तथा हि

ध्वनितार्थगीतवचसां पुरःसरो
विदधत्सभां सपदि मंत्रवत्स्थिराम्
मृदुदुंदुभायितमृदंगमंजुलो
मधुरं क्वणन्स्फुरति वल्लकीस्वनः ।

नटः–(अवलोक्य) भाव ननु एते महाभागस्य श्रीमतः कुलपितामह-
स्योपस्थापितधारणा अस्मत्साहाय्येन स्वनियोगमनुष्ठातुमुपयाताः ।

सूत्रधारः–यद्येवं मन्यमुमेव स्वरग्राममधिकृत्य प्रवर्त्यतां संगीतकम् ।

नटः–अपीमं विजिगीषुत्साहोद्दीपनं शरत्समयमधिकृत्य गायेयम् ।

म्यभूयिष्ठयानया परिषदा किमप्यपूर्वं नाटकमद्य भवताभिनेयमिति। अस्ति चास्मद्गोचरीभूतमाधुनिकेनैव केनचित्कविना विरचितं वीरधर्मदर्पणं नाम भारतीयमहाप्रबन्धकथाश्रयं नवं नाटकं यत्नेनै तदद्यास्मादभिधानं संपादयितुमुद्युक्तोऽस्मि ।

नटः—भाव स एवैष आधुनिकः कविः भीमातटे संनिवेशितकुम्भ[illegible] रस्य रत्नागिरिविलसन्नगरस्य भट्टपदोपेतस्य माधवशर्मणः पौत्रः [illegible] आत्मनः परशुरामशर्मा [illegible] । यत्कृतिरस्माभि[illegible] [illegible]भिनीतपूर्वा ।

सूत्रधारः—भव किम् । स खलु अध्यापकतया विशिष्टैर्मा[illegible] [illegible]गान्

[illegible] पूर्वसूरिवरान् [illegible] काव्यनिर्माणनिम
[illegible] सम्प्रयोगम् ।

नटः—भाव ननु [illegible] पुरातनदर्शिषु [illegible] [illegible] परिषदो नूतनेनानेन कविना [illegible] [illegible] परितोषो [illegible] [illegible] मे मनः ।

सूत्रधारः—मा [illegible] भवान् । न हि परितोष[illegible] [illegible] ।

[illegible]
[illegible] ।

[illegible] ।

आभीक्ष्ण्यसेवननिवृत्तिनिशानिगूढे
तपत्कवीन्द्रमिहिरे नियतेर्नियोगात्
स्याद्वा तदन्वयविकासिकलो नवीनो
दोषाकरोऽपि कविरेष सतामपूर्व्यः ।

नटः—सुष्ठु दृष्टम् । एवमेव च निरवधौ कालेऽन्येऽपि सत्काव्यकुशलाः कवय उत्पत्स्यन्ते ।

सूत्रधारः—तथापि मारिष ।

विज्ञाय शृङ्गारविलासशून्यं पुंभूमिकामात्रमिदं च नाट्यम्
विधीयतां दक्षतया प्रयोगो यथैष संतोषमुपैति रङ्गः ।

नटः—सुविहितप्रयोगतया भावस्य न किमपि परिहास्यते ।

(नेपथ्ये वीणामुरजध्वनिः ।)

सूत्रधारः—हन्त सज्जाः कुशीलवाः । तथा हि

ललितार्थगीतवचसां पुरःसरो
विदधत्सभां सपदि मन्त्रवत्स्थिराम्
मृदुदुंदुभावितमृदंगगर्भगुल्मो
मधुरं क्वणन्स्फुरति वल्लकीस्वनः ।

नटः—(सकौतुकम्) भाव ननु एवं महाभागस्य श्रीमतः कुलपितामह-स्योपस्थापितभारतो अस्मत्तातपादेन स्वनियोगमनुष्ठातुमुपायाताः ।

सूत्रधारः—यद्येवं नन्वमुमेव स्वरग्राममाश्रित्य प्रवर्त्यतां संगीतम् ।

नटः—अपीदं त्रिभिर्गीतिप्रसारोपेतं शरत्समयमधिकृत्य

सूत्रधारः–उपपन्नम् ।

नटः–(प्राकृतमाश्रित्य गायति)

विमलमुउरसविउलाइं जलाइं
विअसिदणवणलिणकमलाइं ।
कुइ वि तरंगिअकाणणिगूढा
छीरणिहिं णु समा अवगाढा ।
णीलणहसि रुइरभरो तरणी
वअगअपंकसुहपथा धरणी ।
पचलइ विस्सविअभकिदसग्गो
अणुसरसरसिओ णिवग्गो ।
अन्यहापरिभएण सराअं
गणेइ धम्मपरो ण अ काअं । विम० ।

[विमलमुकुरसविपुलानि जलानि
विकसितनवनलिनकमलानि ।
कापि तरंगितकाननिगूढा
क्षीरनिधिरिव समावगाढा ।
नीलनभसि रुचिरभरस्तरणिः
व्यपगतपंकसुखपथा धरणी ।
प्रचरति विश्वविभवकृतसर्गः
पार्श्वेन्यायरसिको नृपवर्गः ।
अंहसापरिभवेन सरागम्
गणयति धर्मपरो न च कायम् ।]

सूत्रधारः-अहो सांप्रतिकं धीरधर्मोत्तरं गीतवस्तु उपस्थानोचितं अत्रभवतः कौरवमहावीरस्य । तथाहि

धर्माराधनतत्परेण विजितं येनार्थकामद्वयम्
शश्वद्ब्रह्मणि निष्ठितो नियमवाना यौवनादेव यः
भीष्मोऽयं कृतकार्यतामनुदितो विद्धोऽपि तीव्रैः शरैः
शय्यायामिव तेषु मोक्षरसिको लीनः कुरूणां गुरुः ।

(अवलोक्य) अयं च महाभागोऽर्जुनो युववीरेण स्वपुत्रेण महापतिव्रतया सुभद्रया चानुगम्यमानः स्वकुलपितामहमेनमभिवादनेनानुग्राहयितुकाम इत एवाभिवर्तते । तद्वयमपि स्वनियोगमनुतिष्ठाम । (निष्क्रान्तौ ।)

॥ इति प्रस्तावना ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा भीष्मार्जुनसुभद्राभिमन्यवः । भीष्मश्शयितश्च परिवारः ।)

अर्जुनः—(दूरतो विलोक्य ।) अहो महानुभावः पितामहः ।

मर्माविद्भिरुदर्दितोऽप्यलघवत्प्रत्यंगमारोपितैः
सत्त्वस्थो विजिगीषुणा घन मया दुर्वारितैः सायकैः
शेते तन्मयतल्पके भगवतो ध्यानैकतानं मनो
बिभ्रद्ब्रह्मरसावगाहनपरो धीरो जयन्वेदनाः ।

(सकरुणमिवाप च ।) विजयतां पितामहः । एवं [illegible] दुष्टेष्वपि पितामहपादेषु कृतापराधोऽप्ययं पार्थोऽभिवादयते ।

भीष्मः—(सानुकम्पम्)

चिरं जीव चिरं जीव वह गुर्वी धराधुराम्
स्मरावतीर्णमात्मानं नरं भूमारधारिणम् ।

वत्स यथास्मा जयकामस्त्वाद्भवता गर्वेन तन्नोपपन्नम् । कुतः

तिग्मरश्मिसंदेहिनि निरुद्धशम्मयोग-
स्त्वामासिमादयिपुरेव रणे समूतम्
सांग्रामिकेण विधिनाभिहतस्त्वयाहम्
त्वां दीपतो न खलु गंतुमना भवेयम् ।

सुभद्रा–(प्रणम्य) एसा कुरुकुलवहू सुहद्दा अज्जपाएसु पणमदि
[एषा कुरुकुलवधूः सुभद्रार्यपादेषु प्रणमति ।]

भीष्मः—वत्से वीरसूरेवासि । युवराजपदोचितस्य कुमारस्याभिन्योर्विक्रमेण भूयोऽपि वर्धिष्यसे ।

अभिमन्युः–(प्रणम्य) एषोऽहमभिमन्युः स्वकुलप्रवरचरणरजोभिरात्मशिरः पवित्रीकरोमि ।

भी०—सर्वथा पार्थवंशवर्धनो भविष्यसि । ननु इत एहि । (वत्सलतया मनमनुवर्तयति ।)

सुभद्रा–सिग्झदिमुही पिदामहासिसा । भअवदा धोम्मेण पुरोधसा अणुचिट्ठिदपुंसवणा वच्छा सोण्हा णो उत्तरा पच्चासण्णप्पसूदी संपण्णत्ति । [सिध्यभिमुखी पितामहाशीः । भगवता धौम्येन पुरोधसानुष्ठितपुंसवना वत्सा स्नुषा न उत्तरा प्रत्यासन्नप्रसूतिः संपन्नेति ।]

उ०–(सलज्जं नाटयति ।)

भीमसेनः–भवत्येव कुरुराजवधेन पुनः जनयिष्यति ।

अर्जुनः–अनुगृहीताः स्मः ।

भीमसेनः–धर्मराजोऽपि दीर्घदर्शी युधिष्ठिरः स्थाने वात्सल्येन पुत्राणां-ग्राह्याशंसति ।

अर्जुनः–निर्गलितः कोऽप्यार्यस्य मन्येऽभिमन्युनैव परिताप इतोऽपास्येनैवेत्युत्पश्यति ।

भीमसेनः–किमत्र चित्रम् ।

भवांश्च वासुदेवश्च धर्मेणाप्यदः पदम्
सुभद्रागर्भजेनेदं रूपं लोकापदीहृतम् ।

ननु वत्स अभिमन्यो किमपि यत्तु मर्त्यलोकेऽद्य त्वत्स्तनसंग्रामसन्धिक-
र्मेषु कर्मसु विमर्शपरिशिनेन । अत्र

जननसमये दर्शितस्नेहैर्गर्भ कृतविस्मयाः
तदनु मधुरैर्हासैरन्ते स्थितैश्च विकस्वरैः
अनुकृतिविशेषैरन्ते धीरापितैः कल्पजस्थितैः
विपदिव धिर स्नेहाद्वद्धा कृताश्च वभूविम ।

स त्वं नवे वयसि संप्रति वर्तमानो
जातोऽसि जात पितुराजिविधौ सहायः
पश्याम यत्तव पितुस्तव चेतदद्य
सिद्धं किमन्युभयतोऽपि मुदं गताः स्मः ।

सुभद्रा–अज्ज्ज पाअम्ममाएण वड्ढिदो पणो पत्तवो होदुं आरोहदि ।

इदं दु गुरुअं अम्हाणं सोअं उप्पादेइ जं पंडवपालणाणुऊलमणसा अज्जेण सपोत्तेहिं ज्जेव विरोहो आरद्धो अत्ता अ एव्वं किलेसपत्त णीदोत्ति । [आर्यस्य पादप्रसादेन वर्धित एष परंतपो भवितुमर्हति इदं तु गुरुकमस्माकं शोकमुत्पादयति यत्पांडवपालनानुकूलमनसापि आर्येण स्वपौत्रैरेव विरोध आरब्ध आत्मा चैवं क्लेशपात्रं नीत इति ।]

भीष्मः–जाते दुरूहं खल्विदं त्वया वीराणां रहस्यम् । कुतः

भूत्वाजय्यावित्र रणरसाद्द्वंद्वसंग्रामकामौ
अस्मादन्यं न किल बलिनं वीरमालोकयावः
तेनाचार्योऽहमपि च भवद्वैरिपक्षे स्थितौ स्वः
तर्कातीतो न खलु सहसा ज्ञायते वीरधर्मः ।

अर्जुनः–(सविनयम्) गौरवेण वर्धितोऽस्मि पितामहेन । कोऽहि त्रिलोक्यप्यार्येण तुल्यतारोहति । यार्थेकेऽपि एवं सहनत्वेन काण्डागतविमर्शमगणितानुयागमसंख्यसहस्राद्यगंशानेषु तत्र तत्र तत्क्षणाविन्कृत्यानं कर्तिन्नातितरां बाधते आर्यकं शरीरतापः ।

भीष्मः–उपपन्नमनुयुक्तम् ।

भीमार्जुनगदाबाणैर्भ्याप गाण्डीवमार्गणैः
सहन्ते दुःसहेरहं दुर्जीवं खलु मानुषैः ।

कथयामि तु रहस्यं क्लेशानुभवस्य ।

भक्तिस्तुतो ग्रसमि मृत्यो ऽह
नित्यं भयकम्पगवाक्षिताः

न केवलं निर्जितदेहबाधः
स्वायत्तकालो मरणेऽपि चास्मि ।

विदितमेव ते यथा

यो वार्ष्णेयस्तव किल सखेति प्रसिद्धो जनेषु
त्वत्सारथ्यात्प्रकटयति न स्वं प्रभावं रणेषु
योगेशोऽसौ स्वपदनिरतांस्त्रायते मृत्युतोऽपि
धारावाहि प्रसितमनु तच्चिन्तनं नस्तनुत्रम् ।

धन्यश्च भवानपि श्रीमता तेन दत्तहस्तः ।

अर्जुनः—सम्यगनुबोधितोऽस्मि । किमिव नोपकृतं नः श्रीमता वासुदेवेन ।

आबाल्यात्खलदुर्दिनेषु कलुषीभावे सुहृत्तस्य स्थिरः
सिद्ध्यै दिग्विजयस्य नः सहचरोऽभूद्राजसूयस्य च
उद्धर्ता शिशुपालपक्षशमनात्पश्चात्खलैर्बाधिताम्
द्यूतेऽस्मासु तु धर्मभीरुषु सखारक्षीत्सतीं द्रौपदीम् ।

अपि च

दृष्ट्वोपायविनयमपि यो योधसद्द्विषत्सु
घोरं योगव्यतिकरभयाद्दर्पणापोत्थितेषु
नूनं श्रीमान्युधि स मदरीञ्जिगयन्स्वौजसैव
स्वेच्छापथस्थितिनिम्नगतिर्मा निमिषति ति ।

एवमपि गर्भरूपानस्मान्गौरवेणार्यो लालयति ।

भीष्मः-

तस्मिन्नसि त्वमधिकं ननु यद्धभावो
येनातिवर्तितुमभूः क्षम एवमस्मान्
ईर्ष्या तु नात्र मम कापि पराभवेऽद्य
विज्ञाय कालगतिमस्मि समाहितोऽहम् ।

अवधारणीयं च यद्भवत्साहाय्यकेनैव भूभारहरणाय प्रवृत्तो भगवान्वासुदेवः । कृतकर्तव्याश्च वयं वीरव्यवहाराद्विरताः स्मः । भवद्भिस्तु सम्यक्क्षिजधर्मः परिपालनीयः ।

कुतः

यज्जीवितव्यमिह भृत्यसुखार्थमेव
नास्मात्परं यत जनेन विचार्यतेऽत्र
मोहो विहंति सुकृतोदयमेष तत्र
धेयो भवद्भिरवधानपरैर्विवेकः ।

अर्जुनः- यथा पितामह आज्ञापयति । किं च बहुना ।

प्रियः सुभद्रातनयोऽभिमन्युः
प्रेयो यतो नः खलु नास्ति ...
स्वधर्मसिद्धौ यदि वास्य
अवश्यमस्मिन् खलु ...

—जाते पार्थ्यांयि अपि नाम
- मम वि इदं जेव्व बहुमदं
अ मे दीहाउणा ...

आसंसामि । जहा अज्जउत्तेण पडिण्णादं सो मम वि भावो ।
[ममापि इदमेव बहुमतम् । क्षत्रिया त्वहमार्यपुत्रेण पुत्रेण च मे दीर्घायुषा स्वधर्मचरणेनात्मा संभावनीय इत्याशंसे । यथार्यपुत्रेण प्रतिज्ञातं स ममापि भावः ।]

भीष्मः– सदृशमिदं वीरपत्न्या भवत्या :

स्वभर्तृपुत्रभ्रातॄणां धर्मार्थेषु तनुत्यजाम्
यदा स्त्रियोऽभिनंदिन्यस्तदा धर्मः प्रवर्तते ।

तात अभिमन्यो । सम्यगिदमवधारणीयं निदर्शनं स्वपित्रोः यौ जीवितसर्वस्वभूतं भवंतमपि धर्मचरणे परित्यक्तुमविशंकितौ । आलोच्यतां यथातत्त्वं क्षात्रो धर्मः ।

आर्तानां परिरक्षणं शमयतां धर्मस्य संवर्धनम्
दुष्टानां दमनं प्रजाव्यवहृतेर्न्यायेन संदर्शनम्
वात्सल्यं शरणागतेष्वविषमं धाकर्मणोर्वर्तनम्
संग्रामादपलायनं मरणमप्युक्तं रणे विक्रमैः ।

अभिमन्युः— यथा आर्यकप्रवरोऽनुशास्ति । इदमेवाहमप्याशंसे ।

वंशस्य कीर्तिमतुलस्य पितुश्च नाम
वीरप्रसूत्वमथ मातुरुदग्रधन्ये
प्राणव्ययेन रिपुभिः कृतसंगरस्य
भूयात्स्वधर्मचरणे प्रपितोऽविकारः ।

भीष्मः– साधु वत्स साधु

भीष्मः-

तस्मिन्नसि त्वमधिकं ननु यद्भावो
येनातिवर्तितुमभूः सम एवमस्मान्
ईर्ष्या तु नात्र मम कापि पराभवेऽस्य
विज्ञाय कालगतिमस्मि समाहितोऽहम् ।

अवधारणीयं च यत्त्वत्साहाय्यकेनैव भूभारहरणाय प्रवृत्तो भगवान्वासुदेवः । कृतकर्तव्याश्च वयं वीरव्यवहाराद्विरताः स्मः । भवद्भिस्तु सम्यक्क्षत्रधर्मः परिपालनीयः ।

कृष्णः

मद्गीरितामपि सत्यगुणार्थमेव
नास्माकमर्थं बत जनेन विचार्यतेऽत्र
मोहो विहन्ति हृदयमेव तत्र
धर्मो भवद्भिरवधानपरैर्विचिन्त्यः ।

अर्जुनः— यथा पितामह आज्ञापयति । किं च बहुना ।

शिरः सुभद्रातनयोऽभिमन्युः
प्रियो यथा नः खलु नास्ति किञ्चित्
स्वधर्मसिद्धौ यदि वाप्य हानम्
अवश्यमस्मिन् खलु दर्शितैः ।

भीष्मः—अये वार्ष्णेय अपि ज्ञात भवती नाभीहागीना ।

कृष्णः— मम कि इदं स्नेह बहुदं । इति मा हि मां अस्मामि

कृष्णस्य च के दीयताम् उभयसम्भवार्थेन अन्ता विचारणीभो पि

आसंसामि । जहा अज्जउत्तेण पडिण्णादं सो मम वि भावो ।
[ममापि इदमेव बहुमतम् । क्षत्रियां त्वहमार्यपुत्रेण पुत्रेण च मे दीर्घायुषा क्षत्रधर्मचरणेनात्मा संभावनीय इत्याशंसे । यथार्यपुत्रेण प्रतिज्ञातं स ममापि भावः ।]

भीष्मः– सदृशमिदं वीरपत्न्या भवत्याः

स्वभर्तृपुत्रभ्रातॄणां धर्मार्थेषु तनुत्यजाम्
यदा स्त्रियोऽभिनंदिन्यस्तदा धर्मः प्रवर्तते ।

तात अभिमन्यो । सम्यगिदमवधारणीयं निदर्शनं स्वपित्रोः यौ जीवितसर्वस्वभूतं भवंतमपि धर्मचरणे परित्यक्तुमविशंकितौ । आश्रोष्यतां यथातथ्यं क्षात्रो धर्मः ।

आर्तानां परिरक्षणं शमथतां धर्मस्य संवर्धनम्
दुष्टानां दमनं प्रमाण्यवत्स्वन्यायेन संदर्शनम्
वात्सल्यं शरणागतेष्वविषमं स्वाकर्मणो वर्तनम्
संग्रामादपलायनं मरणमप्युक्तं रणे विक्रमैः ।

अभिमन्युः— यथा आर्यकमवरोऽनुशास्ति । इदमेवाहमप्याशंसे ।

वंशस्य कीर्तिमतुलस्य पितुश्च नाम
वीरप्रसूत्वमथ मातुरुदग्रयन्वे
प्राणव्ययेन रिपुभिः कृतसंगरस्य
भूयात्स्वधर्मचरणे मयि नो विकारः ।

भीष्मः– साधु वत्स साधु

प्राणानामपि दानेन धर्मसंरक्षणव्रतम्
पाल्यं हि क्षत्रियश्रेष्ठैर्येन लोको भवेत्सुखी ।

अर्जुनः– रणादुपरतेष्वार्यपादेषु उदासीने च कर्णमात्सर्यात्सभय त्याचार्ये विजयमधिकृत्य कुरुयोधान्प्रति निरुत्साह इवास्मि संवृत्तः

भीष्मः– वत्स नैवमनुत्साहेन भवता भवितव्यम् ।

योगैकनिष्ठितमना विनिवृत्तकाम-
श्चिन्त्यो न तेऽहमधुनाऽसितैहिकार्थः
आचार्यकर्णकृपशल्यसुयोधनेषु
वीरेषु वीर भव साधुकृतावधानः ।

यतः समस्तरेऽपि कर्णे आचार्ये एतास्मदनंतरं कुरुसेनापति भविष्यति । नान्यस्येदं पदमधिपति यावदाचार्यो ध्रियते । न च नाप्याचार्यः शार्ये समरे पराभवितुम् ।

(प्रविश्य)

पुरुषः– (सप्रणामविनयं च) विजयतां पितामहः । विजयतां महाभागो धर्मनयः । महाभाग महाराजोऽनागतमुपेरयति ।

अर्जुनः– किमाज्ञापयति ।

पुरुषः– [illegible]विधिभिः [illegible] शत्रु । वत्सार्जुनं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति । [illegible] [illegible] कुमारः [illegible] । [illegible] [illegible] इति ।

अर्जुनः– [illegible] । [illegible]

कृतोत्साहोऽस्मि ।

भीष्मः—यत्किंचिदिदं वत्सस्य ।

पुरुषः—श्रूयते चापसर्पमुखात्कुरूणां सेनानीपदं सिंधुराजेन दृढस-
मात्मनेन जयद्रथेन सेर्ष्यमुत्प्रेक्ष्यत इति ।

भीष्मः—धिगेनमनात्मज्ञम् । विद्यमानेषु भारद्वाजादिष्वधिरथेषु कि-
मिदं पौरोभाग्यमुद्भाव्यते सैन्धवेन ।

सुभद्रा:—सो सो वणवासे अज्जाए मम बहिणीए पंचालीए धंसओ
छत्तिआवसदो महप्पेहिं आचारिआदीहिं समत्तणं अधिरोढुं इच्छदि ।
[स स वनवास आर्याया मम भगिन्याः पांचाल्या धर्षकः क्षत्रिया-
पसदो महात्मभिराचार्यादिभिः समत्वमधिरोढुमिच्छति ।]

अर्जुनः—शकुनिना मोहितधनिर्धार्तराष्ट्रोऽमुं सत्यवन्धुमप्याचार्यादीननि-
रूपयेत् । तथाप्येवमुदीर्णोऽपि स्वदोषेणाचिरादेव निपातमुपैष्य-
ति सैन्धवः । अद्य नामायमार्येण भीमसेनेन सात्यकिप्रभृतिभि-
र्वास्मद्वीरैर्योग्यम् ।

अभिमन्युः—बालेन मया युद्धाग्रेषु नैकवारं श्रुतपूर्वोऽस्य दुरात्मनोऽ-
पचारः । चिरजाता च मे मतिरेनं संग्रामे स्ववशमभियोक्ष्य इति ।

भीष्मः—वत्स अर्जुन न सेनानीत्वं सैन्धवस्य संभाव्यते । तथापि
विदितमेव भवतामेव धर्मकण्टको धर्मपुत्रसमयानतिक्रम्य कूटप्रयोगा-
न्प्याचरिष्यतीति । एष एव तावत्पाण्डवपक्षस्येदानीं द्विषदग्रणीः ।
आचार्यधौरेयीकृतपक्षाभिमानेनैवं वा शकुन्यादीनां सर्वात्मना गोपा-
यिता । न च त्वदितरराचार्येण ईदृशाभियोगः शक्यः ।

अभिमन्युः—ननु तातपादेषु तैः संग्रामकर्म्मप्रत्यर्थं तातवृकोदरपार्श्वस्थः

पांडवसैन्यं यथानिर्देशं व्यवस्थाप्यामुं सेनानीभूत्वं योधयिष्ये । यावत्संशप्तकध्वंसमाचार्यः कथमपि निरुध्येत ।

भीष्मः-उपपन्नम् । वत्सार्जुन अनुष्ठीयतां युधिष्ठिरादेशः । संस्मरय चेदम् ।

अर्जुनः-(सांजलिबंधम्) अवहितोऽस्मि ।

भीष्मः-

धर्मोऽद्य ग्लानकल्पो दुरितपरिहृतोऽभ्युत्थितश्चाप्यधर्मः
दुष्टात्मत्रस्तचित्तास्तपस उपरताश्चाणशून्याश्च संतः
जित्वातः स्नेहमोहानवहितमतिभिर्धर्मसंस्थापनार्थम्
आविर्भूतेन भाव्यं सह मुररिपुणा यत्नवद्भिर्भवद्भिः ।

अर्जुनः-एवं करिष्यामहे । (उत्थाय) विजयतां पितामहः ।

भीष्मः-विजयस्व ।

(सर्वे उत्थाय भीष्मं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणम्य च प्रतिष्ठन्ते ।)

अर्जुनः-भद्र आर्यशिबिरमार्गमादेशय ।

पुरुषः-इत इतो भवंतः । (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इत्याद्यरितोऽत्र प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

८ (ततः प्रविशति कंचुकी ।)

कंचुकी—(सव परिक्रम्य निश्वस्य-)

साम्राज्यादगुरुकृत्यसंकुलजने यः कौरवाणां गृहे
पार्थक्यं समुपेयिवानधिकृतो विश्रम्भकार्येष्वहम्
गोपायन्नालिवाश्रु लोचनयुगं सोऽहं शुचा विक्लवः
यद्वीस्याशुविनाशिनं कुरुपतिं तिष्ठाम्यपोदर्शनः ।

हंत भोः ।

यान्यादेश मुपोयनेन कलहो यः सात्त्विकैः पांडवैः
आरब्धः प्रमथोऽस्त्ययं परिणतः संग्रामरूपेण सः
तत्रायं प्रथमो महान्परिभवो भीष्मावपातो रणे
सर्वक्षत्रियवर्गनाशपिशुनो नक्षत्रपातोपमः ।

...वर्यप्रभावः खल्वसौ मध्यमपांडवः शिखंडिव्यवधानक्षणमात्रात-
...रंधोऽमतिरथं पितामहं शरवर्षेणावशमकरोत् । अथ च भूयोऽ
...विश्रुतोऽस्य प्रतापोत्कर्षः ।

...नैव ससूनेन सर्वे संगमता यतः .
...सिताः शरपातैः सहसा त्याजिता रणम् ।

...सैन्यैः संगम्य कौरवेभ्योऽतिघोरं दमनेनापोयनम् ।
...प्रभवनो धीरमत्तेकदाचार्यादिभ्योऽत्र कुरुसेनापतिरभविष्य-
...त्समस्यग्रं पार्थागारने संक्षपगतमभविष्यत् । एवमन्य

प्रतिद्वंद्वे युधिष्ठिरं जीवग्राहं ग्रहीष्यामीत्याचार्येण युद्धारंभे विनि
प्रतिज्ञा पार्थप्रत्यागमप्रत्यूहवशान्नैव किल तीर्णा । अनेनाचार्याभिम
व्यतिकरेण पितामहनिपातानुपदमेवोपनतेनास्मत्स्वामी महाराजसु
धनोऽतितरामुद्विग्नः किंकर्तव्यताशून्य इव तत्रभवता प्रियेण सु
मंत्रकुशलेनांगराजेन श्रीमता कर्णेन मंत्रयितुमना मामिदं मंत्रशि
विविक्तीकर्तुमादिष्टवान् । तथावन्निदेशमनुतिष्ठामि—(नेपथ्याभि
मवलोक्य) भो भो दौवारिकाः ननु शीघ्रमिदं मंत्रशिबिरं नि
क्रियताम् ।

> अनवाप्तसिद्धिररिनिग्रहोद्यमे
> सुतरां सचिंत इह मंत्रणोत्सुकः
> कुरुनायकोऽगपतिना सहैकको
> निभृतं मुहूर्तमुपवेष्टुमिच्छति ।

आकाशे- किं ब्रूथ तथा कृतमिति । तदहं शिबिरद्वारमध्यासीनो भवा
भवद्भिरद्वारं स्वनियोगः प्रतिपाल्यः । (परिक्रम्य विचिन्त्य च ।) प
श्याम्यि तथाचार्येण कथमपि पुनरेव रणादनपगामिनेऽर्जुने कुरुवी
णां प्रकर्षो न संभाव्यते । ते च त्रिगर्तप्रमुखाः संशप्तकाः प्रति
ह्नितास्त्यक्तात्मानः शौर्याभिमानादेनं पुनरप्याह्वास्यंते । अये एष

> महाराजः श्रीमान्मुकुरणकर्मस्पृहवपुः
> मुहुर्मीनात्मत्स्वप्रवणगतमनाः पांडुषु दृढो
> महामार्गे मंदं पाणिभिर रसन्नद्भरात्
> महामार्गेऽप्यंति मममद इवेनः परिमथान् ।

(प्रविश्य यथानिर्दिष्टः सुयोधनः)

सुयोधनः—(आत्मगतम्) दुरंतः खलु राज्याधिकारः ।

अनपराचितकूटैः क्लेशनैर्दीपमानाम्
अभिमतमधिकारं स्वार्थमापादयंतः
अधिगतसुखभोगाः पूर्वमैश्वर्यरक्ताः
स्वदुरितफलमेवं प्राप्नुवंतीह पश्चात् ।

यच्चयात्माधिकारस्यैवेऽविभावितसंक्षोऽभिमानवानहं निजमनवि-
नाचमसंगेनानेनाभिमानशून्य इव संवृत्तोऽस्मि ।

कंचुकी—(उपसृत्य) विजयतां महाराजः । इदं विविक्तं मंत्रशिबिरम् ।

सुयोधनः—(व्यासनं परिक्रामति ।)

कंचुकी—अतीव खलु विमनायते महाराजः । तदपि नापास्य जीवित-
मियममोऽगराजमन्तरयोपगादिष्यति । (विलोक्य) हंत अयं धीमान्वि-
क्रमैकनिष्ठोऽगराजोऽभ्युपयाति ।

पुराशानो जात्याधमकुम्भविद्दः किंत्र परैः
कृतावज्ञः सतो नरपतिरिदं योऽधिगतिः
कृतप्रस्त्यक्तात्मा कुरुषु रणभूमावनुपमः
महाराजस्यैको जगति हितदर्शी सुहृदयम् ।

(... च)

—अहो एष नितांतविमनस्को महाराजसुयोधनो यदेवातेऽमा-
ति । असंख्यसाधनसंदोहेऽधास्याप्यस्य कुमन्त्रेऽपि दृश्या
—तानस्तेदानीयो पन्चभ्रातृनतिनिराकरणेन महत्परिभव-

भाजनमिति मनुमन्यते ।

अदृष्टकुलसंभवं रणरसैकबद्धस्पृहः
स्वमांडलिकमंडनां ननु निनाय यो मां पुरा
कृतांनगतिविरूढं न यदहं तमुन्मादये
धिगस्तु ननु जन्म मे बत कृतघ्नतादूषितम् ।

कंचुकी–(उपगम्य) विजयतामंगराजः। ननु एष महाराजो विलक्षां
करणोऽत्रभवंतमेवापेक्षते । (निष्क्रांत. ।)

सुयोधनः–तदपि नाम मे प्रियतमः सखा अंगराजो द्रुतमिह संनिहि
भवेत् ।

कर्णः–(सस्मितमुपसृत्यालिंग्य च ।) विजयतां महाराजः । महाराज
विसृज्यतामेष प्राकृतजनसाधारणः खेदः । उत्सवोऽयं भुजबल
नो यदिदं प्रवृत्तं दीर्घसंग्राममग्रम् । तत्किमिति विषादमनुप
भवान् ।

सुयोधनः–(कर्णेन सहैकासन उपविश्य) ननु प्रियवयस्य। युद्धरसिका
युद्धमुत्सवमेव जानीमहे । न च स्वयं तत्राहं नीरसः । किं तु
तेन आचार्यस्य बुद्धिकृतेन वार्धक्यनैसर्गिकेण वा शैथिल्येन सार्व
हताशंसो विषण्णतरोऽस्मि संवृत्तः । कुतः

शय्यां शांतनवे श्रिते शरमयीं त्वन्मंत्रवाक्यादहम्
हित्वा त्वां कृतवान्बलाधिपपदे विश्वस्तचित्तो गुरुम्
उर्वीर्धैर्यविनिग्रहाथवसमौ मोद्घुष्य संरंभवान्
नात्र मम भवेदितीशितवतो धैर्यं व्यथतीव मे ।

या चाचार्येण पुनरारूढा प्रतिज्ञा ध्रुवं पांडववीराणामेकं महारथं भः
पातयामीति तामपीदानीं न मे मनः श्रद्धाति।

कर्णः—महाराज नैवम्। सांतरा हि सा युधिष्ठिरनिग्रहप्रतिज्ञाचा-
र्येण कृतासीत्। अर्जुनानुपालितस्य युधिष्ठिरस्य ग्रहणमशक्यमन्यथा
दास्यामीति। न च मां विना कुरुवीरेषु कोऽप्यर्जुनेन योद्धुमुत्स-
हते। आचार्यो हि यावदर्जुनो गुरुं प्रातिमुख्येन तावच्छिष्योऽयं प्रिय-
तमो म इति वात्सल्येनाविदितोपजातपक्षपातो मार्दववशोऽर्जुनसहायं
युधिष्ठिरं नैव ग्रहीतुं पारयेत्। एवं नैष चारित्रदोषः अपि तु
स्वभावदोषो यं पुरुषो न लंघितुं क्षमः।

दुर्योधनः—तत्स्वभावेनास्मत्पक्षपातहीनस्य सैनापत्यं किं भवतावश्य-
तया प्रतिपादितम्।

कर्णः—एतदपि न्याय्यम्। प्रथमं तावन्मां विहाय अप्रतिद्वंद्विकं आचार्यं
इति सर्वेषु विश्रुतम्। ततः सर्वेषामपि सामंतचमूपतीनामाचार्ये
पितामहादनु वर्षीयान् भावः। वृद्धतमत्वाद्योग्यत्वात्क्रमप्रसक्तत्वाच
आत्मानमवगणय्यैव मया सैनापत्यवरणविषये न्याय्यो मंत्र
उदीरितः। प्रतीक्ष्य एव कश्चित्काल इति। एषा च लोकव्यवहार-
पद्धतिरपरिहार्यत्वादवश्यमवेक्षणीयेति। प्रवृत्ते चाचार्यस्य युद्धो-
त्साहे अहं स्वयमेव अग्रतोभूयार्जुनं परिभूय विजयसिद्धिं ते
प्रतिपादयितास्मि। इयं च द्वितीया तत्रभवतः प्रतिज्ञा न मोघी-
भवितुमर्हति। यतो विदितस्वभावदोषेण सेनापतिना भूयोऽ
सेनापनयनेऽभ्युपायः। ते त्रिगर्तादयः संशप्तकाः कुरुक्षेत्रं दक्षिणे-
नाभिप्रदेशादर्जुनमाहूयापवक्तारं पराभूतास्ते पुनः स्वगारिभवनिर्या-

तनाय तत्रैवैनं पुनराहानं योधयितुं नानार्गेण मनोदिताः इदं स्ताहास्तं तत्रैव पुनः संग्राममध्यमं करिष्यति । मम भावेनमनि द्वितीया मतिज्ञेति विद्धि ।

सुयोधनः—कृतधीस्त्वं यथा वदसि तथास्तु ।

(प्रविश्य)

कंचुकी—विजयतां महाराजः । तत्रभवतः सेनापतेराचार्यस्य सा शासंदेशहरः पुरुषः प्राप्तः ।

सुयोधनः—अविलंबितः प्रविशतु ।

(कंचुकी निष्क्रम्य पुरुषेण प्रविशति ।)

पुरुषः-(उपसृत्य) विजयतां महाराजः । तत्रभवानाचार्यः कुरुसेन पतिः महाराजाय संदिशति । श्वः किल्यार्जुनस्यासंनिधानादवश्यं द्वितीया मतिज्ञा सेत्स्यति । तथा हि

दुर्धर्षो विजयाय ते कुरुबलव्यूहः कृतांतोपमः
चक्राख्यो रचयिष्यतेऽरिपु न ते यत्निर्गमज्ञः पुमान्
यो भ्राम्यन्निशितधारशस्त्रनिकरैस्त्वण्रीयचक्रक्रमः
विष्वक्तस्यति वेगवानखिलस्कंधानकुंठद्गतिः ।

कर्णः—अमोघचंक्रमणश्चक्रव्यूहः । अत्युदारमुपकल्पनमाचार्यस्य ।

पुरुषः—अपरं च एवंविधोऽसौ व्यूहः ।

आलंबितास्त्रबल एकक एव वीरो
यावत्प्रविश्य न हिनस्ति तदीयनाभिम्

व्यूहो निबद्धाविवरो बलिभिः स्वकीयैः
न स्वक्रमादितिमेष्यति हिंस्रकर्मा ।

व्यूहभेदपक्षे एकप्रहारपपातः । अभेदपक्षे सर्वेषामेवारीणां संहार इति।

यो–एकतरत्वेऽपि प्रियमेव नः ।

कर्ण–एकं महारथं पातयामि इति प्रतिज्ञायाः साधकोऽनुपमोऽयं कल्पः । न चास्य व्यूहस्य भेदने पांडुषु पार्थादन्यः कोऽपि क्षम इति तर्कयामि ।

पुरुषः–भूयोऽप्याचार्यः संदिशति ।

अश्वत्थामविकर्णशल्यसहिताः कर्णः कृपोऽहं तथा
त्वं दुःशासनसौबलप्रभृतिभिर्व्यूहाग्रभूमौ स्थिताः
अंतःप्राप्तमरिं क्षणेन विलयं नेष्याम एकस्तु मे
शक्तो रंध्रपिधानरक्षणविधौ धीरः समन्विष्यताम् ।

इति ।

सुयोधनः—व्यूहाग्रस्यानन्यापूर्वेषु सर्वेष्वेवानिरपेषु को न्विन्विष्यताम् ।
(विमृश्य) भवतु क्षिप्रमाचार्याय विज्ञापयिष्यामीति मतिनिवेद्यताम् ।
(पुरुषो निष्क्रांतः सह कंचुकिना ।)

सुयोधनः–अंगराज । दुर्लभमविघ्नं मनोरथानाम् । सकलेष्वपि मयि तप-
...क्रमेष्वस्पर्धिषु सततस्थानप्यग्रेषु महार्थपराक्रमस्त्वयाचार्येण वा
...स्य एको व्यूहरंध्ररक्षणक्षमो न कोऽपि मे संदृश्यते । तदत्र पुनः
...कर्तव्यतामूढतामापन्नोऽस्मि ।
...)

कंचुकी–विजयतां महाराजः ।

सुयोधनः–हंत गृहीतो जयशब्दः । आर्य किं करवाणि ।

कंचुकी–तत्रभवतः सिंधुराजस्य सकाशाद्दूतको द्वार उपस्थितः ।

सुयोधनः–सिंधुराजस्य सकाशाद्दूत आगतः । न सिंधुराजः स्वयमुप
इति शंकास्थानमिव प्रतिभाति ।

कर्णः–नास्य स्वयमुपागमने प्रतिबंधः । उपचारातिक्रमभीत एतन्मुखे
महाराजमभिभाषितुमिच्छति जयद्रथः ।

सुयोधनः–कच्चिन्न किमप्यत्याहितं यत्स्वयं सिंधुराजो नोपस्थितो
प्रेषयति ।

कंचुकी–सोत्साहमुखवर्णो दृश्यते दूतः । तेन भद्रमुपलक्षये नात्याहितं

सुयोधनः–भवतु शृणुमस्तावत् । प्रवेशय ।

(कंचुकी निष्क्रम्य दूतेन सह पुनः प्रविश्य ।)

दूतः–(उपसृत्य) विजेदु कुरुराओ । देव अम्हाणं महाराओ अत्तभअं
मावेदेदि । [विजयतां कुरुराजः । देव अस्माकं महाराजोऽभयं
मावेदयति ।]

कर्णः–(अपवार्य) धिक् निरुपचारताम् । न नाम भ्रांतो जयद्रथः ।

सुयोधनः–(आत्मगतम्) धिक् धिक् सामंतभूतोऽपि मे सिंधुराजः
महाराजशब्देनोपचर्यते । आवेदयति च माम् । न विज्ञापयति । अथवा
भवति स्वामिपक्षपातः सेवकानाम् । (प्रकाशम्) किं विज्ञापयति

दूतः–जइ अत्थि मे किंपि रहस्सं कुरुवदिणो एआइणो ज्जेव्व णिवे
अणीअं । ता समुचिदमंतट्ठाणे अत्तभअंतं पेक्खिदुं इच्छामि त्ति
[-यथास्ति मे किमपि रहस्यं कुरुपतेरेकाकिन एव निवेदनीयम्

सन्मयुचितमंत्रस्थानेऽत्रभवंतं द्रष्टुमिच्छामीति ।]

दुर्योधनः—(सस्मितं) अंगराज यथाहं तर्कयामि तथारमत्संकल्पप्रस्तावेदं किमपि भविष्यति । तथापत्परिपक्तोदयारयत्येनमुपच्छंदयामि । तावद्भवानपि मद्देश्वरेण सेदंध्येकवीरविषये मामावेदयितुमर्हति ।

कर्णः—यथा । विजयतां महाराजः ॥ (निष्क्रांतः ।)

दुर्योधनः—उल्लूक उच्यतां सिंधुराजः समुचितस्थानगतो भवंतं प्रतिपालयामीति ।

दूतः—तह । [तथा ।] (परिक्रामति)

दुर्योधनः—(स्वगतम्) किं कार्यमुद्दिश्य जयद्रथो मत्रयितुकामः स्यात् । (चिंतयन् स्थितः ।)

दूतः—णूणं अम्हाणं सामिणो ज्जेव्व माहप्पादो कुरूणं विअओ भावी । तह हि विणिद्दो ज्जेव्व तत्तभवं एआरिसाअं किंपि किंपि पआप्पमाणो सोच्छाहं इमं णिसं गमेइ । दीसइ मम वि एत्थ अब्भुदअद्दुआरअं । सुदं हि मए णीदिसत्थविदपरिचिअस्स माढस्स मुहादो । [नूनमस्माकं स्वामिन एव माहात्म्यात्कुरूणां विजयो भावी । तथा हि विनिद्र एव तत्रभवानेतादृशमयं किमपि किमपि प्रगल्भमानः सोत्साहमिमां निशां गमयति । दृश्यते ममाप्यत्राभ्युदयद्वारम् । श्रुतं हि मया नीतिशास्त्रकृतपरिचयस्य मानस्य मुखात् ।] (संस्कृतमाश्रित्य)

यदपि परिपक्ते वा यत्स्थानं च निषेवते
ततएं क्षणमुद्विग्ना भर्तुर्भृत्या हि भुंजते ।

ण अ सुराणं विअ मतरिहणिरवेक्खो मे सेवापरिस्समो । सुदं हि

मए तादस्स सुहादो । [न च मूर्खाणामिव स्वशरीरनिरपेक्षो सेवापरिश्रमः । श्रुतं हि मया तातस्य मुखात् ।] (पुनः साकूतं)

मूर्खाः केचिदुपासतेऽत्र मृगतृष्णाना इव स्वामिनम्
ये मोहाज्जहति प्रियानपि निजप्राणांस्तदर्थार्जिते
ते शुद्धा मम संमता निजहितं ये वर्धयन्तः सदा
सेवावृत्तिमुपाश्रिता मृगपतौ नार्ये शृगाला इव । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

कंचुकी-विजयतां महाराजः । सिंधुराजः समुपा-

(इत्यर्धोक्ते प्रविश्य)

जयद्रथः-विजयस्व विजयस्व कुरुपते । (सप्राञ्जलि निष्क्रान्तः कञ्चुकी)

सुयोधनः-(समालिङ्ग्य) अहो वत सिंधुराज । ननु उपचारानिक्रमोऽनुचितो भवादृशाम् । राजभिः स्थितिभेदः सर्वथा परिहरणीयः

जयद्रथः—राजन् नष्टप्राये निजपक्षेऽनिक्रान्तोऽवसर उपचारस्य तथापि यावत्सिन्धूनामधिपतिर्जीवति तावन्न कदापि तव धैर्यहानिर्भविष्यति । यत इदानीम्

भयाद्वा स्नेहाद्वा रिपुहितकृता नाम भवता
नियुक्तस्य श्लाघ्ये गुरुणि कुरुसेनाधिपपदे
यथं छद्मनैवं छलगतिरिनाले ग्लानिधियम्
त्यजापः संदृष्टुं स्वजनविरुषो नेष्यत इति ।

सुयोधनः-मर्षितास्ते मकृतिः प्रतिभाति । किं तु सिंधुराज किं तत्पितामहस्य निमथ्यापराधः कृतो भवता ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

निष्ठावलेन समयेन तपश्चरित्वा
प्राप्स्याम्यहं पशुपतेर्विजयप्रसादम् ।

सुयोधनः–उदारो व्यवसायः ।

जयद्रथः–स हि हठसाहसलुब्धो देवो दोषादोषावविचारयन् प्रसीदति कष्टतपःसु पुरुषेषु । नापि तस्या दासवधूहृत्या कोऽपि दोषः । कुतः

सा मुक्तास्रगिवाधमैरधिगता पाण्डोः सुतैर्वायसैः
या हंसैरिव निर्जिता पणवशाद्दासीकृता कौरवैः
दौर्भाग्यात्पुनरेव पंच वटुकान्भोक्तुं प्रविष्टा वनम्
तां तेभ्यो गणिकामिवापहरतः को वापचारो मम ।

सुयोधनः–सम्यग्दृष्टम् । अत एव दुःशासननिर्विशेषस्त्वयि मम स्ने
जयद्रथः–अथैवं निश्चित्य महत्तपश्चरितम् । यदंते ध्यानसंदर्शिता
परितुष्टेन पार्वतीप्रियेण भक्तिमहाय मे किंचित्सांतरोऽयं रितीर्णः । यथा

सिंधुराज तपःक्लेशैस्तुष्टोऽहं गुरुभिस्तव
निष्पातयैनं देशांस्त्वं सहजेष्यसि पांडवान् ।

सुयोधनः–(सप्रहर्षमालिंग्य) हंत प्रियं नः प्रियं नः ।

जयद्रथः—कृष्णेशाधिकमपि प्रकाश्य वीर्यम्
चतूर्णं यमसदनं मनि प्रहित्य
गार्थं भो व्यापादनठकं विधाय
कर्तास्मि प्रभुमिह निर्दैनं किल त्वाम् ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

दुर्योधनः—एवमेव । [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] एव ।

[illegible]—मम एव [illegible] [illegible] ।

[illegible] विमर्दो [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] ।

[illegible]

[illegible]—([illegible])—[illegible] ।

[illegible] पुनर्विन्नीयताम् ।

[illegible]

[illegible] ।

([illegible]) [illegible] । [illegible] ।

[illegible]— [illegible] । ([illegible]) [illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible]

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति पुरुषः उलूकेनानुगम्यमानो यथानिर्दिष्टो जयद्रथः ।)

जयद्रथः–अहो अनुगुणो विधिः । पराहतपूर्वैरपि तैर्मुनिपिंडबुद्धिभिः संसप्तकैर्दूरापनीतेऽर्जुने महेश्वरवरबलादुदग्रतरप्रभावेण मया कथंचिदप्यरंध्रो व्यूहांतःप्रविष्ट इतरैरजय्यः सुभद्रासुतो रंध्रं पिधाय व्यूहांतेन कुरुसैनिकहस्तैर्व्यापादितः । येनावदानेनाश्रुतपूर्वः कौरवाणां विजयो मां सकलसंमानैकायतनीकरोति । तेन च समस्तैरेणाचार्येण वंशस्य हेतुकामस्मत्प्रशस्तिं कुर्वता कथंचिद्द्रोपायिनोऽप्यस्मत्प्रभावः सर्वतः प्रकाशीकृतः । भवतु अद्य विजयिनामग्र्यसत्कारमहं प्राप्नोमीति समुज्ज्वलितो मया वृद्धक्षत्रान्वयः । (परिक्रम्य) अथ कथमद्यापि अस्मद्विजयपूजासंमानविधानार्थं सुयोधन इदं वीरपूजाशिबिरं नाभ्येति उलूक गच्छ ब्रूहि मद्वचनात्कुरुपतिं भवदभ्यागमकांक्षी विजयी सिंधुराजो वीरपूजाशिबिरसंनिकृष्टे संनिहित इति ।

उलूकः–(उपसृत्य) जह भट्टा अण्णवेदि । [यथा भर्ताज्ञापयति]

(निष्क्रान्तः ।)

जयद्रथः–अद्य च द्रौपदीहरणप्रसंगात्पांडवहतकेभ्यः प्राप्तनिकारस्य महांतं परितोषं करोति सौभद्रवटोर्वधः । अस्ति चाद्य विश्वस्तेन मदनुचरेणोलूकेन मदादेशादस्यामेव वेलायां स्वपराभवनिर्यातनकर्मैः आतनूपातं व्यवसितसंग्रामैः संसप्तकैश्चिरविलंबितस्य स्वशिबिरप्रतिनिवर्तमानस्य निशातमोवशात् यथाकथंचिद्वा अविदिताभियुक्त

स्य ममापरांशस्यापार्थंतरस्य सूतपुत्रस्य संबन्धो नाम सूतार्थी सूतांशस्योपोषिताशी गाण्डीवधनुषः निर्वासितः ।

मदराममयस्य यद्यपि दुष्टदेहं वर्षं मे विरुद्धत्वात्
प्रत्यक्षो दोषाशीपाठुकर्षणे माधवस्य नवर्विर्भिः ।

(सविस्मय) तथाप्यस्मिन्नुरागाहते संतुकर्णस्य पुनःप्रणयं मानापि संप्रेतुं प्रभवामि या न वेति शंका न मे हृदयादपयाति । अपि नामाहं नरनक्तः पुत्रवधरणसमरानेन माणान्मन्यात् । नाहं स्वतु किमपि मेन सह समस्थितिकराय स्पृहयामि । यदि तु पुत्रे पंडानुराग इव नात्मानं पामयेद्वरःपपर्मो दुरात्मा मयि दारुणमनुग्रहं व्यवस्येत् । न तथाप्येनं गणयेयं किं तु न कपटशुद्धोपायापरतः पांडवैरात्मीयमानं घातुकैः पुत्रिणो नपानपायविनयन्येन कनाप्युपायेन तानेव गोपायामि । (सचित परिक्रम्य) हा धिक् । निर्गलित इव मे धैर्यात्मा परमभावः । अथ वा पुद्गलभपेणापसार इव मे प्रभावो ध्वंसते ।

(...)

...कः— जेदु भट्टा । एसो कुरूणं राआ सपुत्तस्स लक्खणस्स ...ण सोआउलो वि समरकिलेसमुच्छिअं दुस्सासणं भादरं कहं वि ...वण्णसेणं उवचरिअ सल्लकण्णदोणेहिं अणुगम्ममाणो इदो जेव्व ...वट्टइ । [जयतु भर्ता । एष कुरूणां राजा स्वपुत्रस्य लक्ष्मणस्य ...शोकाकुलोऽपि समरक्लेशमूर्च्छितं दुःशासनं भ्रातरं कथमपि ...जनसंज्ञमुपचर्य शल्यकर्णद्रोणैरनुगम्यमान इत एवाभिवर्तते ।]

[illegible]:— (स्वगतम्) [illegible] [illegible] मत्र । परिशान्ती [illegible] [illegible] (प्रकाशम्) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गति । तथा तथापि । (स्वगतम्) [illegible] [illegible] [illegible] प्रतिपालनीयावसरः । अतो न [illegible] [illegible] । (इति [illegible])

उलूकः—नह मम भागधेयं । [तथा [illegible] ।] [illegible]

([illegible] [illegible] [illegible] ।)

सुयोधनः— (विचिन्त्य)

> [illegible] [illegible]
> [illegible] [illegible]
> [illegible] कथंचिदपि मे [illegible] [illegible]
> [illegible] नाथ मे [illegible] [illegible] ।

अहो नृशंसकर्मा सौभद्रहन्ता येन न केवलं तुल्यवयो मे वत्सो लक्ष्मणो निर्जित्य पातितः अपि तु वयसा वपुषा वीर्येण च नितां गरीयानपि वत्सो दुःशासनः प्रतिपदं नाराचैर्निशितैः पत्रिभिर्जर्जरितगात्रः कथमपि रक्ष्यमाणस्तान्तलब्धसंज्ञो नाद्यापि नीरुजः संपन्नः। (ध्यात्वा) कालविदा तु भाव्यकाल्यमनुप्रेयम्। (आत्मगतम्) एषोऽद्य सर्वदा कर्णादिभिरनर्थेभ्यस्त्रायमाणो मद्वयोऽर्थी जयद्रथो महेश्वरवरबलेन सर्वेषामेक एव शरणं जात इदानीं कथमप्युत्सेकमारूढः । किं-चनैषमस्मद्योधानां यदस्याल्पकस्यावदानात्तैरद्य जितकाशिभिर्भाव्यम् तथापि प्रत्यक्षविक्रमेण जयशाली क्षुद्रप्रकृतिरप्येषोऽस्मदयमद्य नो वहुमन्तव्यः । (प्रकाशम्) वयस्य सिंधुराज एहि । (अन्य [illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible]

अथ च

[illegible]

[illegible]

किंचित्करैः कुरुबलैर्विततं विरोधम्
यांड्मनि श्रगरैः समुपसमाणैः
इत्यावशादुरुपराक्रममस्य यावत्
नाम्याभिरस्यमुपयुक्तममोघवीर्यम् ।

सुयोधनः—(सक्रोधम्) इयमस्य विकत्थनास्माभिः संभावितैवासीत् । कर्णनाम्नीं शिलवादस्तु कष्टं जनयिष्यति । सुलभमस्त्रौजसा[illegible] मीदृशो वाग्व्यापारः । कथमपि वयसा पित्रा च ज्येष्ठस्य गुरोः [illegible] महात्मनो मद्राजस्य यशोभिरेवोमारिमी शमयिष्यामि [illegible] ।(प्रकाशम्) मित्रराज कर्ण, किमाह भवान् ।

कर्णः—[illegible] नैव कारणमर्हति । न हि [illegible] [illegible] ।

अश्वत्थामा—मित्रराज न भवतो [illegible] किं तु

दुःशकुनिर्मिते निपुणेन दर्शितम्
[illegible] ते मुक्तं [illegible] ।

कर्णः—महाराज [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । न हि [illegible] । [illegible] । [illegible] । न हि [illegible]

कर्णदुःशासनादयो विक्रमगुणेन जयद्रथेनातिशयिताः श्रूयन्ते ।

सुयोधनः—अङ्गराज कृपाश्वत्थामदुःशासनसहायोऽहं पाण्डवान् गणयामि। भवत्साहाय्येन तु त्रिलोकीमप्यात्मसात्कर्तुमहमाशंसे । अद्य तु यथाकथंचिदधिगतसमाप्तेष्वस्मासु देशकालविसितपुराणभेदनपुरां नारम्भपदं दिष्टं प्रतिकूलमेवाभविष्यदिति तर्कये ।

जयद्रथः—भो भो अतिरथ । स्वभावेन जितमिति न कथ्यते । तथापि भगवत्प्रसादलब्धं प्रभावमुन्नयन्ति पुरुषकारविशेष एवेष्यते । अथवापि तपःसंभ्रमेणास्ति किंचिदुपार्जितमस्त्रबलम् । न किल मातृकुले संनिहितं तदद्य दृष्टम् ।

कर्णः—यतो न दृष्टं तदुक्तपूर्वम् । आत्मपस्तु यस्य सार्वकालिकः पुरुषकारस्तस्यैव स आत्मीय इति ।

जयद्रथः—([illegible]) राजन् सुयोधन । समरेषु विहितावदानाः पुरुषा बन्दिभिः स्तूयमानानुभावा धृतिमन्तः संमानपूर्वमभिभाष्यन्ते । इह तु भवत्साहाय्यकं कृत्वा विपरीतफलमेवात्मायासं पश्यामि । अत एव खलु

अगणिततनुतापः स्वार्थबुद्धिं विहाय
मुहुरधिगतमन्या केवलं लोकभूत्यै
परहितरतचेताः कार्यमित्येव कुर्वन्
अवसितगुरुकृत्यः सज्जनो न ब्रवीति ।

सत्यवचनेन च मया आत्मा तव सदस्यानामुपहास्यतां नीतः । एवमवमतो नारम्भेऽपि तु मुत्सहे । एष स्वराजधानीं प्रतिगच्छामि ।

श्रोत्रियाणाम् । यदि अकिंचनः पार्थः तपश्चरितवाननन्यगतिकत्वा-
देव तदिति विनिगमः ।

सुयोधनः–उदग्रास्त्रप्रभावः श्रूयते मध्यमपांडवः न तु अंगराजमनुपास्ते
तीति मन्ये ।

अश्वत्थामा–पितामहं चाभिहतवानिति नोत्कर्षोप कौंतेयस्य । शिखं-
डिनि संहृतबाणमोक्षस्य छद्मवेधित्वेन सुप्तस्येव निपातनात् ।

जयद्रथः–एवं कूटयोधी कूटेनैव हंतव्यः स दुरात्मा ।

कर्णः–(सविकारम्) तत्किं विनष्टाः समरयोधिनो यदेवं कापुरुषवन्मंत्र्य-
ननु अहमेव हंतार्जुनमायोधने । आचार्यः सुयोधने शिथिलप्रीति-
त्वान्मध्यमवेगेनैव युध्यते । पार्थपक्षपाती च सर्वदा महाराजं न्य-
रोति पार्थं च महीयते । युधिष्ठिरनिग्रहः पार्थसंनिधानेऽप्युक्त
सर्वात्मना युध्यमानेन आचार्येणेति कथं मर्तायेत ।

अश्वत्थामा–अंगराज । न विदितवेदितव्येष्वतिशंकनीयम् ।

शल्यः–ननु अंगराज मैत्रमाचार्यं मति विब्रूहि ।

खांडवस्य दहने यमजित्वा स न्यवर्तत दिवं विबुधेंद्रः
यः पिनाकिनमतोषयदाजौ का कथास्य पुरतो न्वितरेषाम् ।

साधुदर्शी किलाचार्यो न दुर्घटघटनायां प्रवर्त्स्यति । न वा भव-
न मत्पाक्षिकत्वपूर्वं पार्थचरितम् ।

चित्रसेनेन बद्धेषु धार्तराष्ट्रेषु काम्यके
अपकर्तुमनःस्वासीन्मोक्षहेतुर्धनंजयः ।

। भवतोऽपि

नपि समितिषु शिक्षयितुं समाः। किं तु युद्धं द्यूतं च कृतांतवशादेक-
तरपक्षपाति। कृतांतगतिश्चाचार्यो विचार्य मंत्रयते।

कर्णः—अत्रभवान्मायेणास्मदुत्कर्षे न सुमनायते। किं तु

न स दूरमस्ति समयो धनंजयम्
अवलोकयिष्यसि यदा निबर्हितम्
सहकेशवं शितशरै रणे मया
नृपतेः प्रियं गुरुतरं चिकीर्षता।

शल्यः—एवं सिध्यति चेत्सर्वेषामेव जयाभिलाषिणां प्रियमेव नः।

जयद्रथः—(आत्मगतम्) अनेन शल्यवाक्येन तं क्रूरयोधिनं पार्थमनुचिंत्य पुनरपि अनल्पातंकममत्यर्थं मे हृदयम्। यावच्च स कार्ययोगो न सिध्यति तावदसत्यं संधानमभिलाषुकोऽप्यहं महता कष्टेनात्मानमुत्सारयामि। पार्थविक्षेपन्यस्तस्तु मया कार्यभरः तेनास्ति मे दृढाशंसा। एवं पातितपार्थस्य नीतिनैपुण्यात् सैनापत्ये कृतपदस्य कर्णद्रोणादिभिः पुरत उत्पादितविजयस्य ममैव श्लोकेपूत्कर्षो भविष्यति। एते तु निमित्तान्येव। (प्रकाशम्) राजन् कुरूणां दैवदुर्विपाकमन्योऽशाहतचेतसा मयाद्यावधि स्ववलापह्नवः कृतः। इतःपरं तु सकलसेनाधरं मपि एव विन्यस्य विश्रम्यतामस्तां भवान्।

अश्वत्थामा—किं नाम तातमतिक्रमितुमीहसे।

कर्णः—आचार्यपुत्र न केवलमाचार्यमपि तु सर्वानेव कुरुमवीरानधिधिक्षिपत्यनात्मज्ञः। न त्वपेन मन्निस्त्वं मन्ये।

जयद्रथः—अश्वत्थामन्। अस्मदसमसंनिधाने भवतानेन पराक्रमं तदृष्टमेव सकलैरपि।

श्रोत्रियाणाम् । यदि अकिंचनः पार्थः तपश्चरितवाननन्यगतिकत्व-
देव तदिति विनिगमः ।

सुयोधनः—उदग्रास्त्रप्रभावः श्रूयते मध्यमपाण्डवः न तु अंगराजमनुयाम्-
तीति मन्ये ।

अश्वत्थामा—पितामहं चाभिहतवानिति नोत्कर्षाय कौन्तेयस्य । दिवं
दिनि संहृतबाणमोक्षस्य छन्नवेधित्वेन सुतस्यैव निपातनात् ।

जयद्रथः—एवं कूटयोधी कूटेनैव हंतव्यः स दुरात्मा ।

कर्णः—(सभिमानम्) तत्किं विनष्टाः समरयोधिनो यदेवं कापुरुषान्नंसे
ननु अहमेव हंतार्जुनमायोधने । आचार्यः सुयोधने शिथिलप्रीति-
त्वान्मन्दप्रयोगेणैव युध्यते । पार्थपक्षपाती च सर्वदा महाराजं ना
रोति पार्थं च महीयते । युधिष्ठिरनिग्रहः पार्थसंनिपानेऽप्युप-
सर्वात्मना युध्यमानेन आचार्येणेति कथं मर्षयेत ।

अश्वत्थामा—अंगराज । न निर्दिनवेदितव्येष्वनिर्वहनीयम् ।

शल्यः—ननु अंगराज मैवमाचार्यं प्रति विगृहि ।

मांडवस्य हरने यमनिन्वा स न्यवर्तत दिवं विबुधेन्द्रः
यः सिताश्विनमनोगयरामो का कथास्य पुरतो निर्गमाम् ।

मानुष्वी क्रियमाणां न दुर्धरस्यन्नापा मवन्त्यपि । न वा मयार्
न मन्त्रणीकृतपूर्वं पार्थचरितम् ।

विमर्देन घटेषु पार्थगतेषु काण्डे
आयर्जुनःस्मार्गस्मांशत्रुर्धनेमनः ।

मार्दिदं दौणग्रस्मार्गटम्यते । मदंशश्री अकल्पोपमा ...

यत्राम पार्थेन विजयपूजायां संनिधातुमस्माभिः । अतो भवता एव कुर्वीरः सहाविलम्ब्य विजयिनः सिंधुराजस्य महार्घापचितिरनुष्ठातव्येति ।]

दुर्योधनः—यथाज्ञापयत्याचार्यः । (निष्क्रान्ता प्रतीहारी) मद्रराज तदिदानीं यथाचारमघननविजयहेतवे सिंधुराजायार्घापचितीमपचितिं प्रतिविधास्यामहे ।

शल्यः—उपपद्यते । सामंतत्वान्महाराजस्य भृत्यभावेन महदुपकृतमद्य सिंधुराजेन ।

अवहितमनाः स्वाम्यादेशे श्रुते न विलम्बते
गणयति न च क्लेशं कार्यं करोति च आदृतः
निजमिव हितं मत्वा भर्तुर्हिते निरतः सदा
स खलु विरलो भृत्यः पुण्यैः कथंचिदवाप्यते ।

अपि च

यः संभावयति भृत्यस्य्ममाणम्
कार्येषु चैनमुचितेषु तथा नियुंक्ते
सिद्धौ सदानमभिनंदति च प्रशंसन्
स्वामी स एव गुणविद्भवति प्रशस्यः ।

दुर्योधनः—एवमेतत् । कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य)

कञ्चुकी—जेदु देओ । [जयतु देवः]

दुर्योधनः—गुम्भितः । सराजसेनासु मंगलतूर्यनिस्वनैः [illegible]

अश्वत्थामा—आः तातापवादिन् मृषाविकत्थन क्षुद्रबुद्धे ।

कर्णः—आचार्यपुत्र । आपातविजयमदमत्तो जयद्रथो जितकाशी अप्र ज्ञातनिजपरबलतारतम्योऽस्मासु कुपितेषु क्षणेनैव न भविष्यति । [illegible] देशकालविदा भवता संयम्य कोपं कश्चित्कालः सोढव्यः ।

क्षुद्रापवादः श्रोतव्यः क्षान्तिनैव मनस्विना
अवश्यैव प्रतीकारस्तत्र सद्भिर्निरूपितः ।

जयद्रथः—नाहं मृषात्मश्लाघी नापि क्षुद्रः । कुरुपतये गुणशाय प्र वाप्त्यर्थं सौहार्दोचितं सदुपायमुपदिशामि । येनाचिरात्तं गूर्मानिनं पार्थं हतं द्रक्ष्यथ । नैव सुविदितविक्रमाणां युष्माकं गुरुतरं परा क्रमितुं मे आयासः ।

सुयोधनः—सुन्दरमेव त्वामवगच्छामि । नापि अंगराजप्रभृतिभिः प्राप्तकाले शैथिल्यमाविष्कृतम् । अंग सिंधुपते समानकार्याणामस्मा विवादः शत्रूणामुत्कर्षहेतुर्भवति । अतः प्रकृतमेवानुसरामः । प्र शन्यामन् । अंगराज । उक्तपूर्वं मया यथाहं वां क्रान्तिनावगच्छामि । युष्मदादिषु च भरं निधाय रणधुरायेनामुद्धिमर्पि ।

(प्रविश्य)

प्रतीहारी—जेदु देवो । भअवदा आचारिजेण सेणावदिणा देवस्स संदेसो पट्ठविदो जह अहिमण्णुप्पमुहमहारहेहिं भाउदेहि [illegible] न पारिअइ विजअदुवार भिन्दिदुं अम्हेहिं । अदो भअदा अंग कुरुणाहेहिं सह [illegible] विअदो पिउराअस्स सहाआ अवहि [illegible] । [जयतु देवः । भगवताचार्येण सेनापतिना देवस्य संदेशः प्रहितो यथा अभिमन्युप्रमुखमहारथैर्[illegible]

बलाद्य यौर्य विक्रमपूर्णाया संनिपातुमत्याधिः । अतो भवता एव दुर्योधनः सत्त्वविक्रम विजयिनः सिंधुराजस्य पराक्रमविनिर्गुण-मर्हति ।]

सुयोधनः—अनाहतयन्त्रणार्थः । (विकासेन हर्षेण) । तदत्र यदिदानीं यथायोग्यमनर्घविक्रमस्य सिंधुराजस्यापचितिमयाचिनि मतिर्विधा-स्यामहे ।

शल्यः—उपपद्यते । सार्वभौमपदलाभस्य भृत्यभावेन यदुपगतस्य सिंधुराजेन ।

> अविरलमनाः स्वाम्यर्थे युद्धे न विभ्यते
> गच्छति न च खेदं कार्यं करोति च आर्तः
> निजमिव हितं मत्वा भर्तुरिति नित्यः सदा
> स खलु विरलो भृत्यः पुण्यैः कथंचिदवाप्यते ।

तथैव च

> यः संपदामपि भृत्यसम्पदामाणम्
> कार्येषु चैतनुचितेषु यथा नियुंक्ते
> सिद्धिं महानमभिनंदति च प्रसंगम्
> स्वामी स एव गुणविभ्रमति महात्मा ।

सुयोधनः—एवमेतत् । कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य)

प्रात्यः—जअदु देओ । [जयतु देवः]

सुयोधनः—गृह्णीत । सहस्रैनाग्र मंगलतूर्यनिस्वनैः सिंधु

मृत्युर्न्याय्यो मे मतः । किं नु खल्वनार्यदयानवहितमुखवच्चोऽपि न मे इत्यादयस्तथापि पार्थेनक आवेगः । एवं विना दुःखमपि ज्ञानि दुष्करानि ।

कर्णः—महाराज ! पुत्रशोकावस्तुमीनेन सपत्न्यप्रापाशोणीकृत आत्मा सदा ।

शल्यः—अलमतिशङ्कयानुष्ठितम् ।

अश्वत्थामा—अन्वेषणीय इदानीं सिन्धुराजः

शल्यः—इतः परमनेनास्मत्कार्यं विचिन्तयतु महाराजः । को हि अभिमन्योर्वधं रणगर्वितं उपेक्षते । प्रागमनेव अधुना पाण्डूनां शिबिरं संनद्धबद्धोऽर्जुनः ।

जयद्रथः—(सावहित्थम्) किं न हतोऽस्मद् । (सक्रोधम्) धीरैः सहैव भूयांसि भीरवि ।

शल्यः—नैवमर्जुनविषये संभावनमर्हति । रणादस्य व्यपनयने एव पर्याप्तान्यप्यात्मसंशयभाजः मन्त्रकाः ।

जयद्रथः—(सगर्वम्) ननु सामर्थ्य चिन्त्यतामस्मद्विषयः ।

शल्यः—तत्पाण्डूनां व्यवसितं परिविज्ञाय यथायुक्तं संविधेयम् । प्रथमध्वजाभिषेचेण परां काष्ठामधिरूढे पार्थमन्यौ आचार्यसंगरात्मे या विज्ञाय न कोऽप्युपरोधसमर्थो भविष्यति । रक्षणीयश्च प्रयत्नेन सौभद्रवधप्रधानहेतुः सिन्धुराजः ।

जयद्रथः—(आत्मगतम्) अपि विज्ञातो अनेन मे सपत्नगुप्त महाभीतिः ।

(प्रविश्य ।)

पुरुषः—जेदु देवो । आचरियो संदिसदि । एदं मए दूअमुहादो संसुत-

विनयमुपलोभयितुं तत्कार्याधिकृतान्मतिसंदिश्य विनयपूर्णार्पणा-
न्मुनानर्पितवान् ।

प्रतिहारः—जं महाराओ आणवेदि । (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) अणुचिट्ठिदो महाराअस्स आदेसो । इमाणि उण पूआमंगलाइं । [यन्महाराज आज्ञापयति । अनुष्ठितो महाराजस्यादेशः । इमानि पुनः पूजामंगलानि ।]

([illegible])

दुर्योधनः—([illegible])

> पार्थैरप्यशाचिति स पितामहो नः
> द्रोणोऽप्यसौ गुरुरगात्निश्च कर्णः
> [illegible]
> धन्यो मम त्वमपि वीरेषु गण्यः ।

([illegible])

> [illegible]
> [illegible]
> [illegible]
> [illegible] ।

अपि च

> [illegible]
> [illegible]
> [illegible]
> [illegible] ।

[illegible]

स्फुरितमेव मे दक्षः । किं नु एवमानंदपरावर्तितमुखवर्णोऽपि न मे हृदयादपयाति पार्थेभ्यः आतंकः । एवं किल दुःस्वप्नसंविधानि सूचयति ।

...ः—महाराज । गुरुणां स्वापत्यस्नेहेन भयदर्शनमनुष्ठितम् आत्मा भवता ।

...ान्यः—सम्यगिदमनुष्ठितम् ।

जयद्रथमाता—सम्यगस्मि दृष्टा इदानीं सिन्धुराजः

...ान्यः—इतः परमनंतरकरणीये विचिन्तयतु महाराजः । श्वो हि अति-भीषणो रणसंमर्दः संभाव्यते । पराजयश्च भवन्त्पार्थानां निश्चितं संग्राम-कर्तुमादर्जुनः ।

जयद्रथः—(सावहित्थमिव) किं न दृष्टोऽस्मद् । (सक्रोधम्) वीरैः सैन्य-मर्दभूयोधिकरि ।

...ान्यः—नैवमर्जुनविषये संभावनमप्यर्हति । रणादस्य व्यपनयने एव पर्याप्तास्तथाप्यान्यसंशयभाजः सैनिकाः ।

जयद्रथः—(सगर्वम्) ननु राजन् चिन्त्यतामस्मद्विजयः ।

...ान्यः—तत्पाण्डूनां व्यवसितं चारैर्विज्ञाय यथायुक्तं संविधेयम् । पुत्रव-धाभिषङ्गेण परां काष्ठामधिरूढे पार्थमन्यौ आचार्यमङ्गराजं वा विहाय न कोऽप्युपरोधक्षमो भविष्यति । रक्षणीयश्च प्रयत्नेन सौभद्रवधप्रधान-हेतुः सिन्धुराजः ।

जयद्रथः—(आत्मगतम्) अपि विज्ञाता अनेन मे प्रयत्नगूढा महाभीतिः ।

(प्रविश्य ।)

पुरुषः—जेदु देवो । आचारिओ संदिसइ । सुदं मए दूअमुहादो संसत्त-

अवलाइं सव्वाइं वि विणासिअ विअइणा वासुदेवज्जुणा सरस्स-
ईतीरे साअंसंज्झं उवासिदुं समिहावणं पविट्ठा त्ति । अदो मंतक-
ज्जत्थं मंतसिविरे संणिहिदा होंतु भवंतत्ति । [जयतु देवः । आचार्यः
संदिशति । श्रुतं मया दूतमुखात्संशप्तकबलानि सर्वाण्यपि विनाश्य
विजयिनौ वासुदेवार्जुनौ सरस्वतीतीरे सायंसंध्यामुपासितुं समिद्वनं प-
विष्टाविति । अतो मन्त्रकार्यार्थं मंत्रशिबिरे संनिहिता भवंतु भवंत इति ।]

दुर्योधनः—अहो अत्याहितम् । ननु मद्रेश्वर अंगराज मद्दैवसमि उपसरपुरस्तापे ।

जयद्रथः—राजन् एवमस्मन्निग्रामसद्मानैर्वोथिनोऽपि गुणशो भवा-
न्यथाभिमतमनुतिष्ठतु ।

द्रोण्यः—ननु स्वयमाचार्यदर्शनाय ।

जयद्रथः—(स्वशिरःकम्पमनुभूय आत्मगतम्) न मे सैनापत्याधिकारे
स्पृहालेशः । (प्रकाशम्) राजन् विजयसंग्रामश्रान्तोऽहं तावद्विश्राम्यामि ।
मतः मंत्रणेनाम् ।

कर्णः—विजयशिविरे एवमेव श्राम्यति ।

अश्वत्थामा—विश्राम्यति च ।

(सर्वे इत्यन्व मन्दस्वरं निष्क्रान्ताः ।)

जयद्रथः—(निश्वस्य) किं नाम भविष्यति कर्णे मे आतंकः । यथा य-
था विजयवर्धिते उत्साहः नाम्यति तथा तथा रणितापुरो
ग्रंथ इव स्फुटितपर्णे यथोद्गतः ।

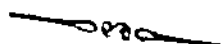
दिवसावसानसमयाम्भोदेनावृत
स्मारोदयमिव पीड्यमानविमर्शमपत्नुप

अवासितविभवोऽहं फाल्गुनात्मोघताप्राव्
भयविरल उदीते मृत्युमापातमप ।

तथापि कथंचित्कूटप्रयोगकृतावलंबः शिबिरं प्रविश्य कार्यसिद्धिं प्रतिपालयामि ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

विभवपूजा नाम तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति शङ्कुकर्णः पिशाचश्च ।)

शंकुकर्णः—अरे कुहरक्ख । णं अज्ज अम्हेहिं वणभोअणं एव्व अणुमाणिज्जदि । ता इह ज्जेव सव्वं उवाहर जं किंचि महाणसब्भंतरे तुए पक्कण्णं सिद्धं किदं होदि । [अरे कुहराक्ष । नन्वद्यास्माभिर्वनभोजनमेवानुमान्यते । तदिहैव सर्वमुपाहर यत्किंचिन्महानसाभ्यंतरे त्वया पक्वान्नं सिद्धं कृतं भवति ।]

पिशाचः—तह कलेमि । (निष्क्रान्तः ।) [तथा करोमि ।]

शंकुकर्णः—(परिक्रम्य) एसो अहं घादिदाहिमण्णुणो जअद्दहस्स पिअंकरो अस्स सेअएण उल्लूएण महंतेण पारितोसिएण विण्णविअ प्पओजिओ अज्ज एदास्सिं अम्हाणं वलसंवद्धणे काअकज्जलकालाअससरिसे अंधआरे घणीभूदे संसत्तअरणादो पडिणिवट्टंते कण्हज्जुणे गुत्तवेहेण वावादिदुं किदव्ववसाओ इसीणं सामिहाहरणत्थरक्खिदं एदं सरस्सईतीरवणं पविट्ठो म्हि । रुक्खगुम्मंतरिदा च ठाविदा मए रक्खससेणा कज्जआले संणिहिदा भवे त्ति । अणेणेव्व वणमग्गेण पत्थो णिवट्टदित्ति उल्लूएण कहिदं । एरिसे दुग्गमारण्णमग्गे एक्को वि सहस्सेण जुज्झंतो विजई होदि । ता दाणिं एत्थ भोअणं णिव्वट्टिअ अत्थ गहणतमो काणणुद्देसो तह ज्जेव्व पडिपालअंतो चिट्ठामि । [एषोऽहं घातिताभिमन्योर्जयद्रथस्य प्रियंकरोऽस्य सेवकेनोलूकेन महता पारितोषिकेण विज्ञप्य प्रयोजितोऽद्यैतस्मिन्नस्माकं बलसंवर्धने काककज्जलकालायससदृशेऽन्धकारे घनी-

भूत्वे संग्रामतरणात्मनिनिवर्तमानौ कृष्णार्जुनौ गुप्तवधेन व्यापादयितुं कृतव्यवसाय अरण्यां रात्रिंदाहरणार्थरक्षितमेतत्तरस्वतीतीरवनं प्रविष्टोऽस्मि । कुसुमगुल्मान्तरिता च स्थापिता मया राक्षससेना कार्यकाले संनिहिता भवेदिति । अनेनैव वनमार्गेण पार्थो निवर्तत इत्युलूकेन कथितम् । ईदृशे दुर्गमारण्यमार्गे एकोऽपि सहस्रेण युध्यमानो विजयी भवति । तदिदानीमत्र भोजनं निर्वर्त्य यत्र गहनतमः काननोद्देशस्तत्रैव प्रतिपालयंस्तिष्ठामि ।] (आत्मनोऽपि विशति ।)

(प्रविश्य पिशितहस्तः)

पिशाचः— (भोजनं निर्दिश्य) विषउ शामी एशे उवक्खादो कुलुक्खेत्तसमरादो दक्खिणादो शंशत्तभन्नणादो पयग्गे उण्हे उण्हे उव्वप्फलुहिले शामिणो कले महामंसे आणीए एदे अ पाणभएसे । लुहिलपालिपुल्लिदा चम्मणद्धा उंटघोणा णलकवाले अ । एदस्सिं मदंगअमत्तए शामिणो महाणशपक्काइं विविहाइं वंजणाइं मेदे वशा शिलाहंडे हड्डमज्जे अ । एव्वं शव्वलशशवले लुहिले ओह्लावलुत्तिज्जे शामिकले आहाले आणीए । ता भोअणे कलेदु शामी । [विजयतां स्वामी । एतदुपरस्मात्कुरुक्षेत्रमरणाद्दक्षिणस्मात्संशप्तकरणात्मत्यग्रमुष्णमुष्णमुत्प्लुतरुधिरं स्वामिनः कृते महामांसमानीतम् । एते च पानकपात्रे । रुधिरपरिप्लुता चर्मनद्धा उष्ट्रघोणा नरकपालं च । एतस्मिन्मत्तगजमस्तके स्वामिनो महानसपक्वानि विविधानि व्यंजनानि मेदो वसा शिरःखंडा अस्थिमज्जा च । एवं सर्वरसमनोज्ञं रुधिर ओष्ठावलेप्यः स्वामिनः कृते आहार आनीतः । तद्भोजनं करोतु स्वामी ।]

भूते गेहसरणान्मणिनिबन्धनानां कृष्णाङ्गानां कुमारपेन स्थापयितुं इतस्ततश्च प्रवेशनं सविशेषहरणार्थमशिवेभ्यस्तत्र शौर्यवने मवि ष्यन्ति । इहसुन्दर्यामिता च कपालिना यथा शासनेनेन कार्यकाले संनिहिता भवेदिति । अनेनैव वनमार्गेण पार्थो निर्गत्य कुण्डलेन कर्तव्यम् । इदमेव दुर्गमारण्यमार्गं पुरेऽपि गमनेन दृश्यमानो विभ- षी भवति । तदिदानीमेव भोजनं निर्वर्त्य यत्र गहनतमः कानना- न्तरस्तत्रैव प्रतिष्ठामहे विश्रामयामि ।] ([illegible])

(प्रविश्य शिष्यकः)

शिष्यः— (भोजनं निवेद्य) विजअदु सामी एदे उत्तरादो कुलसेलगणादो दक्खिणादो ... पअणे उण्हं उण्हं उच्छलन्तमुहलिदे सामिणो कज्जे महामंसे आणीए एदे अ पाणभत्ते । रुहिरपरिप्फुदा धम्मणदा वंटघोणा णरकवाले अ । एदस्सिं मंसभण्णए सामिणो महाणसपक्काइं विविहाइं वंज- णाइं मेदं वसा सिराखंडे अट्ठिमज्जे अ । एवं सव्वरसजवले रुहिरे ओहारबलिम्मि सामिकज्जे आहारे आणीए । ता भोअणं करेदु सामी । [विजयतां स्वामी । एतदुत्तरस्मात्कुलेश्वरणादक्षिणस्या- संशमकरणान्मन्त्रप्रमुण्णमुण्णमुखात्परधिरं स्वामिनः कृते महामां- समानीतम् । एते च पानकपात्रे । रुधिरपरिप्लुता धर्मनद्या वण्ट- घोणा नरकपालं च । एतस्मिन्मांसभाजनके स्वामिनो महानसप- क्वानि विविधानि व्यंजनानि मेदो वसा शिराखंडा अस्थिमज्जा च । एवं सर्वरसजवलो रुधिर ओघावलोप्यः स्वामिनः कृते आहार आ- नीतः । तद्भोजनं करोतु स्वामी ।]

कुम्भकर्णः—मा भाअदि मणुस्सा रक्खसाणं अहारं त्ति भट्टारिदाणं सर्वाभि दुल्लहा एदे । तुमं दाव दूरं अवसरिदो णिट्ट । किं दु भट्टा णि कालन्तारे एसो मणुस्सो पुरुसं दीसदि ण अोदणं सउणं ।
(विलोक्य) अए एसो उम्भो । [मा बिभिहि । मनुष्या राक्षसानामननमित्यस्मात्मनो सर्वापि दुर्लभा एते । त्वं तावद्दूरेऽवहि तिष्ठ । किं नु अस्माकं कार्यव्यापार एष मनुष्यः प्रथमं दृश्यते ऽपि न शोभनं मनुनम् । अयं एष उम्भकः ।]

(प्रथम मौमानियान दीनात्वंड निक्ता निरूप ।)

कुम्भकर्णः—(उम्भकं परिणामय) जदा अह तदावि एसो अम्हे अवस-पइ । पडिण्णादं अणुचिट्ठीअदि ण वत्ति दट्ठुं । एरिसी अवि ग्गसासीत्थ एसा जादी । अदो एव्व जमणअरे पोराणत्थपदिट्ठा पुट्ठ मणुस्सा दीसंति । अम्हे उण एअवअणा वअणं परिपालिम्ह । अंगीकिदं पाणच्चए वि ण तजेम्ह । एदेण ज्जेव वअणाणुपालणेण अम्हाणं रज्जभोआ होंति । [यथाहं तथैव एषोऽस्मानपसर्पति । प्रतिज्ञातमनुष्ठीयते न येति द्रष्टुम् । ईदृशविश्वासशालिपा जातिः । अत एव यमनगरे पोरानर्थशतिता भूयिष्ठं मनुष्या दृश्यन्ते । वयं पुनरे-कवचना वचनं परिपालयामः । अंगीकृतं प्राणात्ययेऽपि न त्यजामः एकेनैव वचनानुपालनेनास्माकं राज्यभोगा भवंति ।]

(विहस्य पृष्ठतो)

कुम्भकः—णं एसो पभाई किं कज्जं णिव्वहिस्सदि । अह वा ण णाम बंधिदो अहं एदिणा पुरुसं ज्जेव्व पारितोसिअं पदिच्छंतेण । उत्तं

...वदेण । (श्लोकमधीत्य)

विश्वस्तेऽपि न विश्वासः कर्तव्यः सिद्धिमिच्छता ।
जीविताद्वापि न विश्वस्यो यावत्कार्यं न साधयेत् ।

[नन्वेष एकाकी किं कार्यं निर्वर्तयिष्यति । अथ वा न नामैते तोऽहमेतेन मध्यमेव पारितोषिकं प्रतीच्छता । उक्तं हि तातेन]

शंकुकर्णः—णं अरे उल्लूअ मणुस्सहदअ । किं एत्थ आगमिअ अम्हाणं णिअकज्जारंभव्ववसिदाणं अवसउणं किदं तुए । अरे ण तुमं विअ अहं अंधआरे णट्टदिट्ठी । तेन गूढं चरंतो वि मए दिट्ठो सि । मा पलाएहि इदो एव्व आअच्छ दाणिं । कज्जं तु अम्हाणं तुह दंसणेण धंसिदकप्पं । जं होदु तं होदु । [नन्वरे उल्लूक मनुष्यहतक । किमत्रागम्यास्माकं निजकार्यारंभव्यवसितानामपशकुनं कृतं त्वया । अरे न त्वमिवाहमंधकारे नष्टदृष्टिः । तेन गूढं चरन्नपि मया दृष्टोऽसि । ननु मा पलायस्व । इत एवागच्छेदानीम् । कार्यं त्वस्माकं तव दर्शनेन ध्वस्तकल्पम् । यद्भवतु तद्भवतु ।]

उल्लूकः—(आत्मगतम्) अए विडालक्खी रक्खसजादी अंधआरे अहिअदिट्ठी होदित्ति विस्सरिदं खु मए जो अहं एणं पेक्खिअ पलाइदुं किदकमो आसं । पदोससमए अंधआरो वि दाणिं घणीभूदो । णिउणं अ अणेण लज्जाविदो म्हि । होदु ण अवमाणचिंताए अवसरो एसो । उत्तं हि तादेण । [अये विडालाक्षी राक्षसजातिरंधकारेऽधिकदृष्टिर्भवतीति विस्मृतं खलु मया योऽहमेनं दृष्ट्वा पलायितुं कृतक्रम आसम् । प्रदोषसमयेऽन्धकारोऽपीदानीं घनीभूतः । निपुणं चानेन लज्जापितोऽस्मि । भवतु नावमानचिंताया अवसर एषः । उक्तं हि तातेन ।]

मानोऽवमान इति मूर्खजनस्य चिन्ता
संन्यस्य स्वमपि योऽर्थमपैति कोपात्
संभाव्यते जगति लाघवमाप्य सद्यस्
आप्नोति निर्मलगतस्य गतिं सरस्य ।

मणुस्सादी अ एसो मए संतप्पणीओ । (उपसृत्य सप्रणामम्) ण संकुकण्ण पसीद । सामी सिंधुराओ पडिक्खणं पुच्छदि का वत्ता का वत्तेत्ति । ता णिरुवाओ तुह समीवं उवगदो म्हि । उत्तं हि तादेण ।

मार्गनापूरणासक्ता मैत्री रक्ष्या यदा भवेत्
मित्रेण केनचित्तावदन्तर्धाय सुखी भवेत् ।

ता मा कुप्प तुह वअणे चिट्ठिस्सं । [मनुष्यादी चैव मया सान्त्वनीयः । ननु शंकुकर्ण प्रसीद । स्वामी सिंधुराजः प्रतिक्षणं पृच्छति का वार्ता का वार्तेति । तन्निरुपायस्तव समीपमुपगतोऽस्मि । उक्तं हि तातेन । तन्मा कुप्य तव वचने स्थास्यामि ।]

शंकुकर्णः—जं होदु तं होदु । तह वि उम्मत्तसीलस्स तुह एक्कं भणिस्सं । ण पक्कन्तो ज्जेव मइं ते कम्माणि घादुदो अहं । एदे अस्स काणणस्स गहणुद्देसे मम परस्सदा सेणिआ तरुगुम्मसंवुदसरीरा णिल्लीअंति । णिव्विरदीभूदे अंधआरे णिक्कमिस्संति । इमं सरं हत्थे दंसअंतो णिरूवेहि । अम्हदीअं सरं देक्खिअ ण कोवि तुमं संकिस्सदि मारिस्सदि वा । (शरमस्यार्पयति) गूढं तहिं चरंतो पेक्ख अम्हाणं चरित्तं । ण रक्खसा मणुस्सा विअ मित्तद्दोहादो पडिण्णादपडिक्खाइणो । तुम्हाणं दसगरहभारपज्जत्तं णीदिसत्थं । अम्हाणं तु पाणघए वि जहावअणं

शंकुकर्णः—णं अरे कापुरिस तुह दंसणेण अज्ज कज्जं तु संसअगतं ज्जेव्व अइ अ अज्ज सिद्धी ण हवे पुणो वि तुम्हारिसाणं कज्जाणि ण कदा वि अंगीकरिस्सं। एसा वि दुदीआ पदिण्णा मह मुहादो णिग्गदा। जह तह होदु सप्पुरिसाणं ज्जेव्व संगदी उइदा। [नन्वरे कापुरुष तव दर्शनेनाद्य कार्यं तु संशयगतमेव । यदि चाद्य सिद्धिर्न भवेत्पुनरपि युष्मादृशानां कार्याणि न कदाप्यंगीकरिष्ये । एषापि द्वितीया प्रतिज्ञा मम मुखान्निर्गता । यथा तथा भवतु सत्पुरुषाणामेव संगतिरुचिता ।]

(चोरिकयापक्रामन्निष्क्रान्त उलूकः ।)

शंकुकर्णः—(विलोक्य) अए एदे रहारूढा एआइणा एव्व दुवे गोवालग्गुणा। चक्करक्खा वि ण दीसंति। ता णिट्ठक्कं पदिण्णादं मम। जाव एदाणं पच्छादो रंधं णअरअंभतो अवसप्पामि। (निष्क्रान्तः) [अये एतौ रथारूढावेकाकिनावेव द्वौ गोपालार्जुनौ। चक्ररक्षा अपि न दृश्यन्ते। तन्निष्कलं प्रतिज्ञातं मम। यावदेनयोः पश्चाद्रन्ध्रं नगराभ्यन्तरमपसर्पामि।]

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशतो रथारूढौ कृष्णार्जुनौ)

कृष्णः—धनंजय

भार्गवरपि प्रथममेत्य रणाय भूयः
दुर्योधनस्य विजयाय कृताभ्युपायैः
संसप्तकैरमरभूमिनिवासकामैः
आत्मा हुतो हुतभुजीव रवि जन्यपाते ।

यच तेऽत्र लघुहस्तत्वममोघशरत्वं च तन्मे न बहुशो दृष्टपूर्वम् ।

मोक्तुमिच्छंति यान्बाणानाकर्णाकृष्टकार्मुकाः
कबंधीभूय मुंचंति तानेव द्विषतां गणाः ।

अर्जुनः—भगवन् । आत्मगामिनी खल्वियं भवतः प्रशस्तिः । कुतः

दक्षे त्वयि प्रतिपदं परंप्रवृद्ध—
लक्ष्ये नियंतरि रयस्य तथा तथा च
शून्यभटचरदृष्टिषु शात्रवेषु
सिध्यंति जिह्मगतयोऽपि मदीयबाणाः ।

कृष्णः—सखे अतीव शोभसे विनयेन । भूतार्थं तु ते ब्रवीमि । यदास्तसमयं भानुमंतं रणाव्यलोकयं सोऽपि देवः खलु भवदनुहरणकाम इव विस्रम्भयति स्म । तदानीं हि

नीहाराणां विविधरचनाव्याजमातंगसंघान्
स्थाने स्थाने किरणनखरैरक्रमेणावदार्य
संध्यारागारुणरुचिसटोऽस्ताचलप्रस्थशोभी
भास्वत्सिंहोऽभ्रमयत दृशौ रूपयंस्ते प्रतापम् ।

अर्जुनः—वयस्य अस्तमये त्वन्य एवाभवन्मदीयो भावः । यतः

यदा संध्यारागारुणिततुहिनैः पिंजरितदिक्
गतोऽस्तं तिग्मांशुर्व्यतिकरितनीहारपटलः
मतं मेऽयं कश्चित्समितिनिहताराातिरुधिरैः
प्रसाध्याशा वीरो गत इव लयं कालवशगः ।

भूयश्च समनुचिन्तयतो दिनमणिं किमपि द्रवतीव मे हृदयम् ।

कृष्णः-भवन्त्येवं करुणार्तोन्मुखा वृत्तयः सूक्ष्मदर्शिनाम् ।

पश्य । पश्य पश्य । स्वनिवेशमार्गे भासाः

अप्रेरिता अपि मया स्तिमितोर्ध्वकर्णाः
नासापुटस्फुरणसूचितसंप्रहर्षाः
पर्यन्तलक्षितनिवासदिशो जवेन
यान्तीति हंसधवला हरयस्त्वदीयाः ।

अर्जुनः-महत्तमतिघोरं ध्यातम् । किमपि च करुणाविह्वलोऽनुत्साहमिव सर्वथात्मानमहमनुभवामि ।

(प्रविश्य आक्रन्दन्)

शंकुकर्णः---अहो हरिसभरो अप्पभारो अम्हाणं मअरस्स विअ जलणिही । जा अज्ज अहं बिडालरूपेण दइस्स पच्छा उवसरिअ मणिमऊहदिप्पंतं सकिरीडं से सिरं अणेण करवालेण णिवाडेमि । (चोटिकया परिकामति) [अहो हर्षभरोऽपभारोऽस्माकं मकरस्येव जलनिधिः । यदद्याहं बिडालरूपेण दैत्यस्य पश्चादुपसृत्य मणिमयूखदीप्यमानं सकिरीटमस्य शीर्षमनेन करवालेन निपातयामि ।]

कृष्णः-वयस्य अस्मिन्निविरोधप्रकारे सन्नद्धनर्थाभ्यां सावधानैरस्माभिर्भाव्यम् । धूर्तयोनिनो हि दनुजाद्यपरिच्छिन्नान्वेषिणो अपद्रवमार्गेषु सुगमगामिनः प्रयोजयेयुः । तत्सुगन्धद्वारवाणो दत्तावधानस्तिष्ठ । विजयविधेयान्निःशंका अनविताः पथाक्रमशाद्यः ।

शंकुकर्णः-ण णाम म्हविजदो ई अणेण भुअसारहिणा । एदस्स अ

यच्च तेऽद्य लघुहस्तत्वममोघशरत्वं च तन्मे न बहुशो दृष्टपूर्वम्।

मोक्तुमिच्छंति यान्बाणानाकर्णाकृष्टकार्मुकाः
कबंधीभूय मुंचंति तानेव द्विषतां गणाः ।

अर्जुनः–भगवन् । आत्मगामिनी खल्वियं भवतः प्रशस्तिः । कुतः

दक्षे त्वयि प्रतिपदं परसंप्रबद्ध–
लक्ष्ये नियंतरि रथस्य तथा तथा च
शून्यप्रवृत्तशरवृष्टिषु शात्रवेषु
सिध्यंति जिह्मगतयोऽपि मदीयबाणाः ।

कृष्णः–सखे अतीव शोभसे विनयेन। भूतार्थं तु ते ब्रवीमि । यदासन्नास्तमयं भानुमंतं रणाद्यलोकयं सोऽपि देवः खलु भवदनुहरणकाम इव विक्रम्यति स्म । तदानीं हि

नीहाराणां विविधरचनाव्याजमातंगसंघान्
स्थाने स्थाने किरणनखरैरक्रमेणावदार्य
संध्यारागारुणरुचिसटोऽस्ताचलप्रस्थशोभी
भास्वत्सिंहोऽभ्रमपत दृशौ रूपयंस्ते प्रतापम् ।

अर्जुनः—वयस्य अस्तमये त्वन्य एवाभवन्मदीयो भावः । यतः

यदा संध्यारागारुणितनुहिनैः पिंजरितदिग्
गतोऽस्ते निर्म्लानुर्व्यतिकरितनीहारपटलः
मनं मेऽयं कश्चित्प्रतिनिनिहतारातिरुधिरैः
प्रगाध्याशा धीरो गम इव हये काम्बरगः ।

सैषय तमनुचिंतयतो दिनमणिं किमपि द्रवतीव मे हृदयम् ।

ष्णः—भवंत्येवं करुणार्तान्मुखा हृदयः सूक्ष्मदर्शिनाम् ।

वयस्य । पश्य पश्य । स्वनिवेशमार्गं मासाः

अप्रेरिता अपि मया स्तिमितोर्ध्वकर्णाः
नासापुटस्फुरणसूचितसंभ्रमार्ताः
एकांतलक्षितनिवासदिशो जवेन
यान्ति हंसधवला हरयस्त्वदीयाः ।

अर्जुनः—प्रवृत्तमतिघोरं ध्वांतम् । किमपि च करुणाविष्टोऽनुत्साहमिव सर्वथात्मानमहमनुभवामि ।

(प्रविश्य शङ्कुकर्णः)

शङ्कुकर्णः—अहो हरिसअरो अंधआरो अम्हाणं मअरस्स विअ जलणिही । ता अअं अहं विडालक्कमेण रहस्स पच्छा उवसरंतो पणिमऊहद्दिप्पंतं सकिरीडअं से सिस्सं अणेण करवालेण णिपादेमि । (चोरिकया परिक्रामति) [अहो हर्षकरोऽन्धकारोऽस्माकं मकरस्येव जलनिधिः । तदयमहं विडालक्रमेण रथस्य पश्चादुपसरन्मणिमयूखदीप्यमानं सकिरीटमस्य शीर्षमनेन करवालेन निपातयामि ।]

कृष्णः—वयस्य अस्मिन्निविडांधकारे तरगहनवीथ्यां सावधानैरस्माभिश्चरितव्यम् । कूटप्रयोगिणो हि शत्रुपादपच्छिद्रान्वेषिणोऽस्मद्बलप्रवेशेषु गुप्तघातिनः प्रयोजयेयुः । तत्सुसंनद्धवारवाणो दृढावधानस्तिष्ठ । विजयविघ्नभ्रान्तिःशंका अंतरिताः पश्चान्मकरादयः ।

शंकुकर्णः—ण णाम लक्खिदो हं अणेण धुत्तसारहिणा । रथस्स

भवत्यंतर्यामी मम किल विकारोऽय बलवान्
इदानीमायत्यामपि विगलिताश्वासपिशुनः ।
भुवमहमनिवीभत्समनिष्टपातं संभावयामि ।

शंकुकर्णः—हिअएण दीणत्तणं गदो अहिजोअजोग्गो एसो । ता मूसए मज्जारो विअ सज्जक्कमो उवसप्पामि । (धर्मपुत्रमपसर्पति)
[हृदयेन दीनत्वं गतोऽभियोगयोग्य एपः । तन्मूषके मार्जार इव सज्जक्रम उपसर्पामि ।]

कृष्णः—धुवमंतःकरणैर्महांतं खेदमनुभवति प्रियवयस्यः ।

भर्जुनः—(सदैन्यम्) वासुदेव

आचार्येण युधिष्ठिरं प्रति कृता क्रूरा प्रतिज्ञा भवेत्
र्णा ननु सा मयि व्यवहिते संशप्तकानां गणैः
: प्राणगरीयसि व्यतिकरः प्राप्तोऽभिमन्यावुत
· युद्ध एव । दाणि तुमंपि उवट्टिदो । [स तु इत
स्थितः ।]
इमे स्थिरतमे पांडुव्वजिन्याश्रये ।
वार्तापि भनर्थसंभावनस्य ।
एसो विदूरे दीसिआहदया उद्दसादी विअ तुर-
दीसइ । एसो भवगे मे विग्घो ता भूओ वि
द्मि । [धिक् धिक् को न्वेष विदूरे
इतोऽभिवर्तमानो दृश्यते । एषो-
निर्मानरिउट्ठं प्रतिपालयामि ।]

गंधमुवलभिअ कण्णग्गीअं चालेंति । ता दाव दूरदो ज्जेव्व जोअं पडिपालअंतो उवसप्पामि । [न नाम लक्षितोऽहमनेन धूर्तसारथिना । रथाश्वाश्च गंधमुपलभ्य कर्णग्रीवं चालयंति । तत्तावद्दूरत एव योगं प्रतिपालयन्नुपसर्पामि ।]

अर्जुनः–जनार्दन । विजयिनोऽपि किं नाम विपरीतानि निमित्तानि मे प्रादुर्भवंति । (उल्काप्रकाशः तारास्फोटध्वनि, शिवारुतानि च)

वाश्यंते दीनशब्दा अशुभमिव शिवा ज्ञापयंत्योऽतिघोरम्
उल्का भूमिं सशब्दं सचकितनुरगमेक्षिताः संपतंति
बाष्पस्तंभश्च कंठे कलुषयति गिरं सीदतीवांगमंगम्
सव्याक्षि स्पंदमानं प्रतिभयजननं निर्वृतिं मे हिनस्ति ।

दारुकः–ही ही अणेण उग्गावादेण उवलक्खिज्जंतो कज्जं णास-इस्सं ता इदो वि दूरभरोदेसे अत्ताणं ठावेमि [धिक् धिक् अनेनो-त्पातेनोपलक्ष्यमाणः कार्यं नाशयिष्यामि । तदितोऽपि दूरतरोदेश आत्मानं स्थापयामि ।]

अर्जुनः—अकस्मादुद्वेगः कलुषयति चेतो इतरतम्
निराशोको मोहो जडयति च चैतन्यमचिरम्
द्रवीभूतं मन्ये हृदयमनिदानं स्रवति मे
भवंतीमे भावाः शिशिर धृतिमोषनकृत्तयः

यथा वदितुमयः सितविग्रहविद्याप्यादिकः
महात्मानयः स्वाग्निजमनविनाशनिभयः

भवन्त्यंगपर्याप्ता मम किल विकारोऽस्य बलवान्
इदानीमायन्त्यामपि विगलिताशापिशुनः ।

ध्रुवमशुभमभिनिवेशाशङ्कामेतामपरां संभावयामि ।

दांकुकर्णः–हिअएण दीणत्तणं गदो अहिओअजोग्गो एसो । ता मूसए मज्जारो विअ सज्जसमो उवसप्पामि । (समीपमुपसर्पति)
[हृदयेन दीनत्वं गतोऽभियोगयोग्य एषः । तन्मूषके मार्जार इव ससंभ्रम उपसर्पामि ।]

कृष्णः–ध्रुवमंतःकरणसंदाहं खेदमनुभवति मिपवपरयः ।

अर्जुनः–(सदैन्यम्) वासुदेव

आचार्येण युधिष्ठिरं प्रति कृता क्रूरा प्रतिज्ञा भवेत्
संतीर्णा ननु सा मयि व्यवहिते संशप्तकानां गणैः
घोरः प्राणहरोऽपि सि व्यतिकरः प्राप्तोऽभिमन्युसुत

दांकुकर्णः—स दु तुह एव । दाणि तुमंपि उवट्ठिदो । [स तु तव एव । इदानीं त्वमप्युपस्थितः ।]

अर्जुनः—भीमे वा निपताहवे स्थिरतमे पाड्व्यजिन्याश्रये ।

कृष्णः–वृकोदरं प्रति न वार्तापि अनर्थसंभावनस्य ।

दांकुकर्णः–ही ही को णु एसो विदूरे दीविआहत्थो उट्ठसादी विअ तुरअंतो इदो अहिवट्टमाणो दीसइ । एसो अवरो मे विग्घो ता भूओ वि दूरे णिलीणो छिद्दं पडिवालेमि । [धिक् धिक् को न्वेष विदूरे दीपिकाहस्त उष्ट्रसादीव त्वरमाण इतोऽभिवर्तमानो दृश्यते । एषोऽपरो मे विघ्नस्तद्भूयोऽपि दूरे निलीनश्छिद्रं प्रतिपालयामि ।]
(निष्क्रान्त. ।)

अर्जुनः—संशप्तकाभियोगेन चिरविलंबितस्येव मे कोऽपि कुशलमारदकोऽपि नार्यण मेषितः ।

कृष्णः—(हस्तेन दर्शयन्) ननु स कोऽपि दीपिकाहस्तः सार्दीनोभिमुखोऽभिवर्तते । त्वरयेम तावत् । (रथवेगं निरूपयाते ।)

(प्रविश्य दीपिकाहस्तः)

पुरुषः—ही ही भो । ईरिसं मे देव्वदुव्विलसिअं जं ईरिसाणं पुरिसविसेसाणं णिच्चविअअसालीणं इमिणा वज्जपाददारुणेण अप्पिअणिवेदणेण आणंदपरिसमत्ती मए कादव्वात्ति । होदु का गई । [धिक् धिक् भोः । ईदृशं मे दैवदुर्विलसितं यदीदृशयोः पुरुषविशेषयोर्नित्यविजयशालिनोरनेन वज्रपातदारुणेनाप्रियनिवेदनेनानंदपरिसमाप्तिर्मया कर्तव्येति । भवतु का गतिः ।] (उपसृत्य सास्र प्रकाशम्) विपदु महाभाओ । णमो जोगेस्सरस्स । (कृष्णो रथं संस्थापयति ।) [विजयतां महाभागः । नमो योगेश्वराय ।]

अर्जुनः—अये आर्यस्य परिचरः करभकः । करभक किमिति सदैव प्रियवृत्तहारी अद्य दुर्मनायमानः सगद्गदमिव भाषसे । अपि कुशली महाराजः ।

करभकः—कुसली सभादुओ । सेसं एसो लेहो णिवेदइस्सदि जं समुहेण कहिदुं ण कस्सवि धीरत्तणं पंडवेसु । [कुशली सभ्रातृकः । शेषमेष लेखो निवेदयिष्यति यत्स्वमुखेन कथयितुं न कस्यापि धीरत्वं पांडवेषु ।]

(वदनरथोपस्थे दीपिकासमीपे लेख विसृज्य पश्यति ।)

कृष्णः—(गृहीत्वा वाचयति) संशप्तकरणविजयिने वत्साय अर्जुनाय

भगवते पाण्डवकुलानुग्रहभूताय वासुदेवाय च दत्तवान् युधिष्ठिरः-

अर्जुनः-अहो किं नामाधिगतोऽप्यार्य आत्मानमुपालभते ।

कृष्णः-विदितशोकवेगो दारुणमिदं निवेदयामि । (सकम्पम्) शृणु पार्थ । (इत्यर्धोक्ते)

अर्जुनः-सर्वथा यथा मे हृदयं शङ्कते ।

कृष्णः-(सबाष्पम्) अत्र संशप्तकरथनीकयोधैर्भवतोऽस्मत्प्रभवनाचार्येणा-स्मदीयप्रतिकाराय चक्रव्यूहो विरचितः ।

अर्जुनः-धिक् धिक् भवतो मिथ्याभिप्रायः । न वत्सादभिमन्यो-रन्यस्तद्व्यूहभेदमवगच्छति । उपसंहारस्तु नानेनाभ्यस्तः ।

कृष्णः-इष्यामस्तावद्विजयसिद्धिम् । (सबाष्पम्) तत्र कुलकलङ्कभूतेन मया प्रेरितो विदितपराक्रमो द्वितीयमसमदुष्करितं वत्सोऽभिमन्युः ।

अर्जुनः-हा हा महापदि समुत्क्षिप्तो वत्सः ।

कृष्णः--अहो विक्रमो वत्सस्य । (सबाष्पम्) तत्राचार्याश्वत्थामकृप-दुःशासनशल्यकर्णादीन्योधवरान्पराभूय नैकसादरांश्च कौरवसामं-तान्परलोकशरणान्विधाय-

अर्जुनः--ततस्ततः ।

कृष्णः--व्यूहं विभेद्य जयशाली प्रतिनिवर्तमानो लक्ष्मणप्रभृतिभिर्वीरैः संभूय प्रतियोध्य संग्रामे निपातितः । (इति नयनाश्रूणि प्रमार्ष्टि ।)

अर्जुनः-हन्त भोः कृतान्त । हा वत्स मम हृदयविकासपूर्णेन्दो हा पाञ्चाली-सुभद्राजीवितैकायतन । (मूर्च्छति)

कृष्णकरभकौ-(उपसृत्य वीजयतः)

करभकः-कुमार समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

कृष्णः—हा हा दैव धर्मभाग्यान्यपि दहसि ।

तातो धीरः सकलभुवनैकमनिर्दहन्नी
सखो विश्वप्रमनसस्तौ यस्य पत्नी धर्मश्च
धर्मकाले यत्र निरपनुमानानि अंगप्रागं
कालेऽकालेऽहरदसुमपि मातुलानां निकायात् ।

अर्जुनः—(सकरुणम्) अहो नु खलु भोः । कथमेकाकी मे तनयोऽरिचक्रे प्रवेशितः । अहो बत आर्य ।

किं नासीत्स वृकोदरोऽस्तुतमतंगौजा गदी संनिधौ
किं माद्रीतनयावुभावतिरथावास्तां विरक्तौ रणे
किं वा धर्मरतिर्जिनं त्वमतुलं वीर्यं कृपामन्यथाः
सर्वेषामपि जीवितमियतमो व्यूहे यतः पातितः ।

अपि च आर्य धर्मकरस

अयि हंत हंत कथमेककं प्रियम्
सुकुमारकायमरिवीरसंहतौ
जयकामनिर्दयधिया महिष्वता
भवता न दारुणविधिर्विशंकिनः ।

कृष्णः—सखे अगतिकगतिना युधिष्ठिरेणैवमनुष्ठितम् । एषा इयं दैवगतिः ।

—अत एव आयतिवेदिना पितामहेन वत्सस्य दीर्घायुष्ट्वमनुक्त्वै-वाशीर्दत्ता । लक्षितमपि नास्माभिरेवमाशंकितम् । मुषितश्चाहं तादृक्पुत्ररत्नम् । हा वत्स हा तात

हा जात दक्षपवनंजवतापपूर्ण
हा पौरुषमिव यदुद्वहभागिनेय
त्यक्त्वाद्य मामपरि शोकवनादिवास्मान्
धीरान्तदर्पनिकर क गतोऽसि यातः ।

हा सुभद्रे हा पाञ्चालि यातिनाभिमन्युः कथं वां मुखं दर्शयामि । शून्योऽयं जीवलोकोऽर्जुनस्य । न पारयामीदानीं जीवितुमुत्सहे । वत्स जात क्व पश्यामि त्वां क्वान्वेषयामि । भगवन् त्रायस्व पाण्डवान् । गच्छाम्यहमभिमन्युना गतं पन्थानम् ।

(मोहमुपगतः)

(कृष्णकराभ्यां भूयो विजयतः)

कृष्णः—अहह अतिदारुणोऽयं शोकावेगः । कथं धैर्यनिधे व्यतिकर एवं सांत्वयेयम् । ममापि हि हृदयं स्तंभितमपि तीव्रशोकक्रकचेन द्विधाक्रियत इव ।

तं सिंहसंहननमंबुदधीरघोषम् ।
मेरोरिवैकमिह जंगममुच्चकूटम्
सद्दर्शनेऽतिविकसन्मुखपुंडरीकम्
पश्यामि वत्समभितः खलु वर्तमानम् ॥

(अश्रूणि मुञ्चन्मुखमावृत्य तिष्ठति)

करभकः—समाश्वासयतु भगवान् वयस्यम् । (वीजयति)

(प्रविश्य)

राक्षसः—(सवेगोपसृतः) एसो मे काओ पढिण्णादाणुट्ठाणस्स ।

कृष्णः—हा हा दैव अर्थमात्राण्यपि फलानि ।

तातो धीरः सकलभुवनेश्वर्यसिंहासनस्थो
राज्ञां शिवप्रगमनकरो यस्य पदाना वर्ग च
धर्मकाले बत निरपनुव्यापारि गेयुगार्थे
कालेऽकालेऽहरहमुपगि मानमानां शिशकान् ।

अर्जुनः—(सर्व करुणं) अहो नु मन्दु भोः । कथमेकाकी मे कुमारोऽ-
रिचक्रे प्रवेशितः । अहो बत आर्य ।

किं नासीत्स वृकोदरोऽद्भुतमतंगीजा गदी मेनिषी
किं माद्रीतनयावुभावनिरयावास्तां स्थितौ रणे
किं वा धर्मरनिर्जिते त्वमनुजं वीर्यं कृपामन्यथाः
सर्वेषामपि जीवितमिषयमये व्यूहे यतः पातितः ।

अपि च आर्य धर्मकरस

अपि हंत हंत कथमेककं प्रियम्
सुकुमारकायमरिवीरसंहतौ
जयकामनिर्दयधिया प्रदिष्टवता
भवता न दारुणविधिर्विशंकितः ।

कृष्णः—सखे अगतिकगतिना युधिष्ठिरेणैवमनुष्ठितम् । एषा इयं दैवगतिः ।

अर्जुनः—अत एव आयतिविदिना पितामहेन वत्सस्य दीर्घायुष्ट्वमनुक्त्वै-वाशीर्दत्ता । लक्षितमपि नास्माभिरेवमाशंकितम् । मुषितश्चाहं तादृ-शपुत्ररत्नम् । हा वत्स हा तात

हा जात पद्मपत्रसमवक्त्रमूर्ते
हा पाण्डवप्रिय यदूद्वहभागिनेय
त्यक्त्वाद्य मामसदृशे रोषवशादिवास्मान्
शौर्यैकदर्पनिकष क गतासि पापः ।

हा सुभद्रे हा पाञ्चालि पतिताभिमन्युः कथं वां मुखं दर्शयामि । शून्योऽयं जीवलोकोऽर्जुनस्य । न धारयिदानीं जीवितुमुत्सहे । वत्स जात क्व पश्यामि त्वां क्वान्वेषयामि । भगवन् त्रायस्व पाण्डवान् । गच्छाम्यहमभिमन्युना गतं पन्थानम् ।

(मोहमुपगतः)

(कृष्णस्तमङ्के मूर्ध्नि वीजयति)

कृष्णः—अहह अतिदारुणोऽयं शोकावेगः । कथं चैवंविधे व्यतिकरे एनं सांत्वयेयम् । ममापि हि हृदयं स्वभिन्नमपि तीव्रशोकक्रकचेन द्विधाक्रियत इव ।

तं सिंहसंहननमम्बुदधीरघोषम् ।
मेरोरिवैकमिह जंगमशृङ्गकूटम्
मर्दनेऽतिविकसन्मुखपुङ्गवेन्द्रम्
पश्यामि वत्समभितः क्व नु [illegible] ॥

([illegible])

करभकः—समाश्वासयतु भगवान् [illegible] । ([illegible])

(प्रविश्य)

राक्षसः—([illegible]) [illegible]

(सहर्षमुत्प्लुत्य) एसो हदो सि णिस्संकं होदु सिधुराअस्स । [एष मे कालः सन्निधानानुष्ठानस्य । एष हतोऽसि । निःशङ्कं भवतु सिन्धुराजस्य ।]

करभकः—भअवं परित्ताहि परित्ताहि दीविआणभासेण उवत्थिदो आवत्ताई को वि । [भगवन्परित्रायस्व परित्रायस्व दीपिकाभासेनोपस्थित आवर्ती कोऽपि ।]

कृष्णः—(सरोषं) धिक् कृपणानिव संभ्रमन्नेव । नेदानीं भयाभि । (इत्थं विलम्बन्तु को हन्त्यते ।) इदमेवास्माभिः संजितव्यम् ।

दुर्योधनः—भो भो सुभो णिह पुण मे जीअंत रक्खसो हं अभारतो- णिभो । मरणे दाणि सुभे भविस्सदे । [भो भो सुभोऽस्मि दैव पार्थ (?) एषोऽहं मद्रसोनितः । मरणमिदानीं हासाभितः ।]

कृष्णः—(सहर्ष) दुरात्मन । मन्येन योजितोऽसीति धरणेन न इतो- ऽसि । करभक अस्यस्मात् बद्धारम्भेनमनुपालय । पंसरगो ध्यात इत्यस्यदर्शिताभ्यां मामपि दानीं निर्मण्यतास्थितेति ।

करभकः—(तथा करोति)

अर्जुनः—(पुनः सर्व ध्वन्य) अहो न हतोऽभिमन्युः तातं वासुदेव ।

मधुरं मधुरतरं नयनाभां त्वां मां च दिव्यानुवे
मन्दं मन्दतरं यमी च दिनं भावे च नः तातमे
कर्णे निजतृप्तमनुरागुणीः वैराग्य इत्यादराद्
कृष्णेति निज इत्यनिदिशं सर्वां मनां मे च नः ।

कृष्णः—वत्स अर्जुनदानी मांद्रेन । भविष्यति भवीनिविपीणे

माहरणीयम् । वीरधर्मेण युध्यमानोऽभिमन्यू रणे पतितः सपदि स्वर्गसुखभारसंपन्नः । किंचातः परं सर्वशास्त्रैः मार्ग्यते । यद्गुरु-मेधासंरंभैर्यज्ञैरपि दुर्लभं तत्क्षत्रधर्माचरणमात्रेणाभिमन्युना लब्धं जन्मनः फलम् । मा भूत्स इदानीं नो मन्युविषयः ।

अर्जुनः–भगवन् कस्तत्र वचोऽन्यथा मन्येत । एवं वत्सस्य स्वधर्मा-पराङ्मुखस्य देहपातेनापि वीरपुत्रोऽस्मीत्यात्मानमभिनन्दामि । शोकस्तु स्वभावसुलभो देहिनाम् । भवद्वचोभिस्तमुत्तीर्णोऽस्मि । किं तु न कोऽपि कौरवेषु वत्सस्य प्रतिभटस्तुल्यवीर्यो ह्युपलक्ष्यते । तत्कथमिदमापतितम् ।

करभकः–(सहर्षं स्वगतम्) दिट्ठिआ सोआवेएण उज्झिदो धणंजओ ।
[दिष्ट्या शोकावेगेनोज्झितो धनंजयः ।]

अर्जुनः–(विलोक्य) अये किं पुनरिदं क्रूराकारं सत्त्वं दृश्यते ।

करभकः—एसो कुणवासणो को वि कूरं ववसंतो भअवदा णिज्जीअ मम हत्थे दिण्णो । एहि रे णिसाअर दंसेहि णिअं विअग्गसरिसं मअरदाढअं अस्सं । (सहासम्) [एष कुणपाशनः कोऽपि क्रूरं व्यवस्यन्भगवता निर्जित्य मम हस्ते दत्तः । एहि रे निशाचर दर्शय निजं व्याघ्रसदृशं मकरदंष्ट्रास्यम् ।]

शङ्कुकर्णः–त्ताअध भो त्ताअध । सरणं उवगओ अहं ण वज्झो ।
[त्रायध्वं भोः । त्रायध्वम् । शरणमुपगतोऽहं न वध्यः ।]

अर्जुनः–धिक् धिक् शरणमुपेते किं दारुणमाचर्यते ।

करभकः–विसंण्णे कुमारे घोरत्थाहिं ण्णवसिदो अअं आददाई भअवदा णिवारिदो । [विसंज्ञे कुमारे घोरास्त्रादिभिरत्यासितोऽयमात-

तान्यत्रभवता निवारितः ।]

अर्जुनः—एवं नाम । भगवन्मत्रच्छरणा वयं न कालादपि बिभिमः । शरणमुपगतश्चायं न क्रूरमाचरिष्यति ।

करभकः—कुमार लेहो समग्गो अवलोईअदु । अत्थि अत्त विसेसत्थो । [कुमार लेखः समग्रोऽवलोक्यताम् । अस्त्यत्र विशेषार्थः।]

कृष्णः—(अनुवाचयति) भगवता त्रिपुरारिणैव वास्मासु विहितः कोपः

अर्जुनः—कथं पाशुपतप्रसाददायी भगवान्विश्वेश्वरः पांडुपुत्रेषु कोपं कृतवान् । नेदमवगम्यते । ततस्ततः ।

कृष्णः—(वाचयति) यतः भगवतो महादेवस्य प्रसादनोर्दीर्णवीर्यो जयद्रथो वत्सपार्ष्णिरक्षानस्मानवधूयात्मानं व्यवधानीकृतवान् । तन्मूलश्चास्मत्पक्षविनाशोऽद्य निर्णीतः ।

अर्जुनः—धिक् धिक् किं नाम स जाल्मः परदाराभिमर्शपातकी जयद्रथापसद ईश्वराद्वरमाप्तवानेष च विनियोग ईश्वरवरस्य । विश्वेश्वर कैलासपते तवापि किल पांडवामित्रेषु पक्षपातः । शृणुमस्तावत् ।

कृष्णः—(वाचयति) एवं गते सविराटपांचालाश्शोकमग्नानस्मानवधार्य भगवता वत्सोऽर्जुनः सांत्वनीयः । उभयोरागमनं विलंबितमिति घोरवृत्तकथने वाणी च न प्रसरेदिति वाचिकं लेखगतं प्रहितम् । कृतकार्याभ्यामविलंब्योपेत्य इत उत्तरं संविधानार्थं वयं द्रष्टव्या इति ।

अर्जुनः—किं नाम संविधानमन्यत् । अनुष्ठितमहापातकोऽप्यद्यापि जीवति स क्षत्रियवटुः ।

कृष्णः—इदं चास्यैव व्यवसितम् ।

अर्जुनः—किं गिरिशेन प्रेषितोऽयम् ।

कृष्णः—एवमेवानेन भवितव्यम् । यदनुचरा न नैव प्राणिहिंसोऽभिरतः ।

शङ्कुकर्णः—समेहि समेहि । भअवदस्स सिवस्स आदं गम्म भगुघोसेण उलूएण पेरिदो संकुकण्णो णाम अहं दुवे वि तुम्हे णिदोस् एत्थ उवाहिदो । एत्थ एव सो उलूओ वि । [समय समय । भगवतस्य शिवं कर्तुं मस्यानुघोषेणोल्लुकेन प्रेरितः शङ्कुकर्णो नामाहं द्वावपि पुत्रौ निर्यामुरमोपस्थितः । अत्रैव स उलूकोऽपि ।]

(प्रविश्य)

उलूकः—(नागरवेषेण नृत्यन् प्रविश्य) समेह समेह । उदरंभरी जीविकत्थम्भअस्सेवाबुद्धी अहं सामिणिद्देसादो कूडकम्मम्मि पउट्टो इमं वुत्तिं उज्झिअ अण्णत्त पाणजत्तं करिस्सं । उत्तं हि तादेण । [समर्ध्व समध्वम् । उदरंभरिर्जीविकार्थजनपदसेवाप्रवृत्तिरहं स्वामिनिर्देशात्कूट-कर्मणि प्रवृत्त इमां वृत्तिमुज्झित्वान्यत्र प्राणयात्रां करिष्यामि । उक्तं हि तातेन ।]

दुष्टेषु दुष्टवद्वृत्तिः सत्सु सद्वत्सदोचिता
समामल्पे लोकेऽस्मिन्कूटशास्त्रं हितं स्मृतम् ।

करभकः—(उलूकमाकर्ण्य)

अर्जुनः—मुच्यतां मुच्यतां माणवकः । अनभिमातः सुदर्शनो वराकः कोऽपि ।

करभकः—अहत्यणामो उलूओत्ति । [यथार्थनामोलूक इति ।]

कृष्णः—शरणमुपगतावुभावप्यवध्यौ । जयद्रथस्त्वत्र कूटप्रयोगादिवि-

अवधमर्हति ।

उलूकः–अणुग्गहिदो म्हि । धण्णा तुम्हे जाणं दुवेणं वि वहे उज्जुत्ता वअं तुम्हेहिं मुक्का । [अनुगृहीतोऽस्मि । धन्यौ युवां ययोर्द्वयोरपि वधे उद्युक्तावावां युवाभ्यां मुक्तौ ।]

शंकुकर्णः–भअवं तुह बाहुबलं अणुहविअ तिणमिव गणएमि अत्ताणअं । भअवंतं वि मारेदुकामो मूढं अत्ताणं अवगदो म्हि। [भगवन् तव बाहुबलमनुभूय तृणमिव गणयाम्यात्मानम् । भगवंतमपि मारयितुकामो मूढमात्मानमवगतोऽस्मि ।]

अर्जुनः—किं नाम भगवंतमपि हंतुमुद्युक्तः सैंधवापसदः । आः दुरात्मन् निरुकुलकलंक क्षत्रियमाणवक । कूटकारिन् अनात्मज्ञ । युक्तः क्रियतामिदानीं लोकः । तथा हि

> रोषाद्द्रोणद्रुपदतनयप्रहरणेभ्यो युष्मद्धेतु
> गोविन्दोऽप्यनुजनितभिया म्रियमाणेषु नम्रः
> युद्धं धीरोत्तमपरो कुरुषु यदि पुनः स्कंदमानेन साक्षात्
> नास्त्यत्र त्वां निपतं न गच्छ दिनमणिः माध्यपति योऽस्मद्गुरुः ॥

कलभकः–भवस्सं हंतव्वा कूडआरी दुरप्पा । [अवश्यं हंतव्याः कूटकारी दुरात्मा ।]

अर्जुनः–किमुच्यते व्यवसितमिति ।

> निपतन्तु दिशो [illegible] भट मत्तम्
> [illegible] हंतास्म्यहमधुनैव ॥

अथ स भगवानस्त्रं याचाद्भवो मुधपन्मम
स्वनुपफला सखे होप्याम्पदं खलु पावके ।

कृष्णः–सिध्यतु तेऽभीष्टम् । सिधवहमक

यस्त्वं जित्वा वरबलवशाद्गतिकिल्विषस्य शंभोः
घोराधर्षव्यतिकरमभूः सिद्ध एवं विधातुम्
तस्य श्मन्ते समरनिकरे पश्यतां कौरवाणां
बाणो जिष्णोरविहतगतिः कर्णिनां कण्ठनालम् ।

तदस्य आरोहतु रथं भवान् । (सर्वे रथारोहणं नाटयन्ति ।) उलूक, गच्छ ।
एतन्निवेदनेन प्रीणय निजस्वामिनम् ।
उलूकः–विजअदु भवंतो । अण्णो सामी मए अण्णेसणीओ दाणिं ।
[विजयतां भवन्तः अन्यः स्वामी मयान्वेषणीय इदानीम् ।]
(निष्क्रान्तः)
कृष्णः–शंकुकर्ण त्वमपि यथाभिमतं साधय ।
शंकुकर्णः–ण अहं दाणिं पत्थाणिओ । भअवदो इण्णचंदेण एुद-सीमिं महाभाअस्स पदुम.भास अणुभओ होदुं इच्छामि । [नाहमिदानीं प्रस्थितः । भगवतो हरचन्द्रेण एुद्धसीम्नो महाभागस्य पदोल्लपणानुभवो भवितुमिच्छामि ।]
(नेपथ्ये कलकलः । सर्वे विलोकयन्ति)
अर्जुनः–किं नाम भवेत् ।
शंकुकर्णः–(विलोक्य) णं ख्कुभास अत्तपअं पुणिअविदमाे पक्ख-विलक्खणो पक्कविमर्दविओ अवहिदो । ता गदुआ इद संविदिदा अ
*.

पंचमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति शङ्कुकर्णः ।)

शंकुकर्णः—पंडवसमं पदि प्पवट्टेण मए णिसम्मि सुदो कोरवाणं मंतवित्थरो । कोवि कालो एदाणं मंतभंगाणं । आसण्णप्पहारा वि णिसा । अज्ज दाणि कुरुरायणिव्वंधादो पडिण्णादं आआरिएण अभअहरक्खणणिमित्तं एव्वं । धुट्ठमुहप्पदिट्ठिदं मं अणतिक्कमिअ ण अज्जुणो जअद्दहं आसादेदुं पहविस्सदित्ति । एसो तत्त-भवदो अज्जुणस्स पइंतो पच्चूहो । किं तु ण भअवंतो एणं णिअ-पडिण्णापूरणे पारइस्सदि । जअद्दहो दु पिदुणो तवोबलेण अवज्झ-कप्पोत्ति वि आवादो सुदं उलूएण मे कहिदं । तं वित्थरेण उव-लंभिअ तह किंचि जइ मए पडिविहादव्वं होदि तं अवस्सं कदुअ कण्हाज्जुणाणं जीअपरित्ताणोवआरस्स अणिणीकुविस्सं । (परिक्रम्य) अए एदे ते एव्व अब्भुअदंसणा वीरा कण्हाज्जुणा सोम्मवेसेण आ-चारिजसिविरं अहिवट्टंति । अपुव्वो क्खु को वि भावो आचा-रिज्जं पइ अज्जुणस्स । कोवि अ सिणेहो आचारिज्जस्स अज्जुणे । तह वि दु अज्जुणं पडिजुंझिउं सज्जीभो क्खु णिवुदो आचा-रिज्जस्स त्ति णेदं तंतं धम्मो अगहो वा अन्देरि विण्णायदि । (विलोक्य) उवट्ठिदं पहादं । संणिहिदो अ अहिमोक्खकालो । ता ससेण्णो पढुकभविविरं उवगमिस्सं । [पाण्डवसमं प्रति प्रवृत्तेन मया निशायां श्रुतः कौरवाणां मंत्रविस्तारः । कोऽपि काल एतेषां मंत्रभङ्गानां ।

दुर्योधनेनात्मानं कृतार्थीकर्तुमर्जुनो भगवता नारायणेनानुगम्यमानो ... ।] (निष्क्रान्तः ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति ... कृष्णार्जुनौ ।)

अर्जुनः—भगवन् । विदितमेव भवद्वचसि मेत्ययितमिदेवाचरणतया- त्मानो व्यवसितम् । तथा:

मन्ये तृणाय नाहं मां शल्यकर्णकृतदयीम्
आचार्यमेकमेवैवं वीरं कृत्वादृष्टमेतनात् ।

न च स विशेष आचार्ये संमान्यते ।

कृष्णः—वयस्य मा मैवम् ॥

त्रिलोक्यामपि योऽजय्यो वीरो भीष्मः पितामहः
तमपि माधवदेवमाचार्ये समवेन्न किम् ।

अर्जुनः—शांतं पापम् । आचार्योऽर्जुनेन समरे पातित इति मनसोऽप्यसहमर्जुनस्य । अवीर्णमविशेषोऽहं पावकं मविशेयं न त्वीदृक्पापमध्यवस्येयम् । न चाचार्यस्य पराजये पितामहस्येव कापि विशेषा प्रतिपत्तिः । •

कृष्णः—ननूक्तपूर्वमेव मया निमित्तमात्रं त्वमसीति । न हि भवितव्यं वारयितुं शक्यते । भवंति च सर्वत्र भवितव्यानां द्वाराणि । आचार्ये प्रति वाक्यानिर्दिष्टं मतिविषयस्य । उपचारमात्रमपीदं समीहितफलाय कल्पेत । (विलोक्य) वयस्य पश्य पश्य । एषोऽस्मदवलोकनमात्रेण समुपजातगुरुतरानंदपारिप्लवलोचनस्त्वरया समुच्छ्रित इव शिवः

गुरुदर्शनेनात्मानं कृतार्थीकर्तुमर्जुनो भगवता सहाचार्यसमीपमुपगच्छति ।] (निष्क्रान्तः ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशतो यथानिर्दिष्टौ कृतमंगलौ कृष्णार्जुनौ ।)

अर्जुनः—भगवन् । विश्वस्योऽपि भवद्वचसि संशयिनमिवोपलक्षयाम्यात्मनो व्यवसितम् । कुतः

मन्ये तृणाय नाहं तां शल्यकर्णकृपत्रयीम्
आचार्यश्वेत्रिरुध्येत स्वीकृताद्दृढसंगरात् ।

न च स निरोध आचार्ये संभाव्यते ।

कृष्णः—वयस्य मा मैवम् ॥

त्रिलोक्यामपि योऽजय्यो वीरो भीष्मः पितामहः
तत्रापि माभवद्दैवमाचार्ये मभवेन्न किम् ।

अर्जुनः—शांतं पापम् । आचार्योऽर्जुनेन समरे धातित इति मनसोऽप्यसग्रार्जुनस्य । अतीर्णप्रतिज्ञोऽहं यावत्कं मविशेयं न स्वीरवपापमप्यवरेपयम् । न धाचार्यस्य पराजये पितामहस्येव क्वापि विशेषा मतिपत्तिः । •

कृष्णः—ननूक्तपूर्वमेव मया निमित्तमात्रं त्वमसीति । न हि भवितव्यं धारयितुं शक्यते । भवंति च सर्वत्र भविनव्यानां द्वाराणि । आचार्ये मति तावद्यथानिर्दिष्टं प्रतिपद्यस्व । उपचारमात्रमपीदं सर्वाशिवप्रशान्त्येन । (विलोक्य) वयस्य पश्य पश्य । एषोऽस्मद्दर्शनकृतप्रमोदेन समुपजातगुरुतरानंदपारिप्लवलोचनस्त्वरया समुच्छ्रसित्रिव स्विनः

स्नेहामृतेन तव मूर्तिमिवाभिषिंचन्
त्वामापिबन्निव समुत्सुकलोचनाभ्याम्
पित्रोरपि प्रणयिनामतिशय्य भूम्ना
हर्षात्प्रसन्नवदनो गुरुरभ्युपैति ।

अर्जुनः-अहो वात्सल्यस्य प्रभावः ।

योऽयं बिभ्रदरातिपक्षकटकप्राग्भारभूमिं गुरुः
कर्तुं भूमिमपांडवामिव रणे सन्नोऽस्ति सत्यव्रतः
स्नेहोत्कर्षवशाद्विलीन इव मामालिंगितुं स स्वयम्
दृष्टिर्वत्सभिवालोक्य रभसादायाति हर्षान्वितः ।

(ततः प्रविशति सौम्यवेशो द्रोणः)

द्रोणः—(कृष्णं विलोक्य) हंत हंत सिद्धाः सकला अद्य मनोरथा अस्माकम् ।

निगमांतवेद्यमिह दुर्लभं नृभिः
परमं रहस्यमखिलं सदार्थितम्
तदिदं महः करुणयाभिलक्ष्य माम्
समुपस्थितं स्वयमिहोऽद्धिधीषु यत् ।

अधर्मनापन्नतायाः उद्धारे निरता भुवः
दिष्ट्या स्वयं प्रपन्नेयं नरनारायणद्वयी ।

भगवन्कृतकृत्योऽद्य मादृशो भवचरणौ वंदते ।

कृष्णः-आचार्य विगलितमिदम् । तथापि विदितवेदितव्येभ्यः शिष्येषु वः पारमिकं ज्योतिः । अयमपि वंदते कल्याणानामाचार्यपादान् ।

अर्जुनः—तात एवं कृतानेनाचार्यविरुद्धसंकल्पापादनेनापराधिनः पार्थः प्रणमति ।

द्रोणः—(बाष्पं व्यस्य) फलंतु वत्स मम नः शिवानुध्यानानि । (आत्मगतम्) अहो विप्रतिषिद्धत्वं भावानाम् ।

उपात्तरणकर्मणो स्फुरणशालि बाह्वोर्युगम्
किरीटिपरिरंभणे भवति कंटकैरावृतम्
मनोऽपि दधदुग्रतां विनयमस्य दृष्ट्वामपि
विलीनमिव सर्वथान्ययपति मनीषां धियम् ।

(प्रकाशम्)

एहि जात इदं पार्श्वमस्य मम ।

सिद्धे दीर्घतरे तपस्यधिगते दिव्ये च भोगे दिवि
ध्याने गाढसमाधिनोल्लसति यो दर्पनकर्पश्च वा
तत्तुल्यः खलु कोऽपि वा तदधिकः शिष्यस्य संदर्शना-
दानंदातिशयो गुरुं प्रणयनान्तर्पयन्त्यात्मनि ।

कृष्णः—एवमेतत् ।

आचार्यान्निमतं कुशाग्रधिषणः शास्त्रं स्वयं बुद्धवान्
सिद्धान्तान्विदधन्नवान्गुरुतरात्तुङ्गो विनेता ध्रुवः
तद्विज्ञां विशिनष्टि यो निजधिया संतोषमापादयन्
आत्मेवाधिकतां गतः प्रियतरः शिष्यो न किं स्याद्गुरोः ।

अर्जुनः—एवं वाग्गन्धातिशयकृतापोऽपि तातेन श्रणितानतिः कृष्णोऽस्मि

मंदभाग्यः । (रोदिति ।)

द्रोणः–(सोद्वेगम्) अहह यदेव दुःस्मरं तदेव स्मारितोऽस्मि ।

सर्वेषु धन्विषु यथा प्रथमः किरीटी
जानस्तथैव तनयोऽस्य महानुभावः
तद्विक्रमप्रथनमंतरं न तस्य
व्यूहं विधाय विजये न कथं यतेय ।

कृष्णः–आचार्य वयस्य । अशोच्योऽसौ वीरवरपथमनुप्रपन्नः अनन्तं स्वधर्मचरणेन सफलीकृतजन्मलाभः । स तु क्षत्रियवटुस्तेन दैवकृतेनावदानेन शूरमानी पांडवांस्तृणीकरोति कूटेन च धनंजयवधे प्रयतत इति सर्वथैवासह्यम् ।

द्रोणः–कथं कूटेन वत्सवधे प्रवृत्तो जयद्रथः ।

कृष्णः—अथ किम् । तन्नृशंसकर्मणि नियुक्तेन केनापि रहस्यं प्रतिपन्नम् ।

द्रोणः—धिक् क्षत्रियाधम वृद्धक्षत्रकुलपांसन जयद्रथ नैष त्वं चिरं भविष्यसि ।

अर्जुनः–आचार्येण तु स्वयं प्रतिपन्नेऽस्य रक्षाविधौ कुतोऽस्य चिरभावसंदेहः ।

कृष्णः–अमोघवाचो भगवंतो ब्राह्मणाः । विशेषेण भगवान्भारद्वाजः । अपरिहार्यफलेयं शापोक्तिः ।

द्रोणः–स्वयमुपनिमंत्रितविनाशस्य विनाशनिवारणे को विघ्नः प्रभवेत् । न चास्मत्प्रतिज्ञातं स्खलिष्यति । सर्वात्मना ह्युपात्तपक्षोऽस्माभि-

विधेयोऽस्मि । अपरं च

अपहाय समरसमयं हते वीरस्य नोचितं समरे
तत्र प्रेमनिबंधनमेकं विजयार्थमुद्यमनम् ।

कृष्णः—वयस्य वंदस्वाचार्यपादान् । कालो ह्ययं रणारम्भस्य ।

अर्जुनः—(प्रणिपत्य) अनुग्राह्योऽहं गुरुभिरतस्तच्छिष्यसामर्थ्यदर्श-नेनाद्य समरभूमौ ।

द्रोणः—यदिच्छामि ते तदस्तु । वयमपि यावत्प्रकर्षमद्य वत्सेन सह योद्धुमनसः । तदविचिन्त्यप्रयत्नोऽस्तु वत्सस्यारंभः । मां चेदतिक्र-मिष्यसि तदा जयद्रथस्यायावधितं जीवितम् । नान्यथा ।

कृष्णः—साधयाव आवाम् । (निष्क्रान्तौ कृष्णार्जुनौ ।)

द्रोणः—कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य)

द्वाःस्थः—विजेदु कुरुसेणावई । [विजयतां कुरुसेनापतिः ।]

द्रोणः—यावत्समराय संनद्धो भवामि तावद्दर्शनार्थमुपगताः प्रतिहार एव तिष्ठन्तु । (निष्क्रान्तः ।)

द्वाःस्थः—तह । [तथा] (परिक्रामति)

(प्रविश्य)

जयद्रथः—दौवारिक आवेदय भारद्वाजाय दर्शनोत्सुकः सिन्धुराज उपा-यात इति ।

द्वाःस्थः—सिंधुराज । दाणिं एव्व अंतेउरप्पविट्ठो सत्तभव कुरुसेणावई ... पं अण्णत्तं देवाणं उवगदा अम्हाणं ... भवाणे ... (...)
... पडिहारे ज्जेव भवादु ...

[सिंधुराज । इदानीमेवाभ्यंतरमविष्टस्तत्रभवान्कुरुसेनापतिर्मामा-
श्वान्दर्शनार्थमुपगता अस्माकमागमनं यावदिह प्रतिहार एव तिष्ठे-
त्विति । तद्भवानिहावस्थातुमर्हति ।]

जयद्रथः—अहो अपशकुनमिवावसरप्रतिपालनमस्मादृशस्य । किं तु द्रोणदर्शनाकांक्ष्यपि सावलेपोऽहमिमां प्रतिपालनवेलां विश्रामकरीं मन्ये । न ह्यात्माभिमानं रक्षता कथमात्मपरित्राणे स स्वमुखेन विज्ञाप्य इति सम्यङ्निर्णीयते मया। यदा च तेन उलूकहतकेन व्यपगलितधैर्येणास्मत्सेवावृत्तिमुज्झता तस्यार्जुनहतकस्य मयि चिकीर्षितमावेदितं तदाप्रभृति नष्टसंज्ञ इवानीशोऽस्मि निजगात्राणां संवृत्तः । तदस्य सेनापतेरुपगमनं यावत्स्थिरीकरणीयो मयात्मा। (निश्वस्य) यथा यथा ह्यात्मानं समीक्षे तथा तथा पात्रभूतमिवात्मानमनर्थानां पश्यामि ।

प्रथममथ कृतागा द्रौपदीधर्षणेन
पुनरुपहतकीर्तिः कृष्टमुत्पाद्य पार्थे
शरणमुपगतस्तद्दूयमाचार्यमद्य
न वचनमपि वक्तुं धैर्यलेशं बिभर्मि ।

न त्वात्मगौरवं लघूकर्तुमिच्छामि । कपटसंवर्धिता हि राजनीतिः । इदं च प्राप्तकालम्

न रिपुणा सह योद्धुमना अहं
न समराच्च पलायितुमुत्सहे
अगतिकः स्वपराक्रमदुर्बलः
कमुपयामि शरण्यमिहेतरम् ।

कृतकर्मानुशयादेतावती भीतिः । अति हि नाम बीभत्सः संसारव्यतिकरः ।

जनश्छिद्रान्वेषी विदितयशसः स्यादसहनः
न संपत्स्वाश्वासोऽपगमभयहेतोश्च सततम्
शरीराणां ग्लानी विषयविधुरं ताम्यति मनः
सुखाद्दुःखं मृत्युर्जननमनु जीवं ग्लपयति ।

अहो अस्य मोहहेतुत्वं ब्राह्मणसंनिवेशस्य । यत्क्षीणनिष्पुण्यगुमंहृष्टान्यपि पूर्वाचरितानि अत्र स्मृत्वा तपस्वीव स्वात्मनि दोषदर्शी वैक्लव्यमुपगतोऽस्मि ।

अर्थकामफला राज्ञां नीतिः सर्वत्र दृश्यते
धर्मोत्तरा तु विप्राणामदृष्टफलकाङ्क्षिणाम् ।

तदित्थं कार्पण्यविकल्पः कथमिमं धर्माविष्टब्धमाचार्यमुपस्थास्यामि ।

(व्यापकारते ।)

(प्रविश्य समरसज्जो द्रोणः ।)

द्रोणः—(आत्मगतम् ।)

धर्मो गुहानिहितमन्त्र इति प्रसिद्धि-
रप्यानुभूत इव सम्यगयं मया मा
नित्यं मनः प्रियवधं रामरे विरोध्य
पापस्य रक्षणविधौ कृतसंगतोऽस्मि ।

जयद्रथः—(उपेत्य) अये तत्रभवानाचार्यः । आचार्य
शुचिधर्मार्थभरदनुकम्पनमकामि रे
मधुं नीम्नाप्यानं धर्मविमग्निमात्मा इव ननाद्

भवन्तः पितुर्मे पतिरभिमन्योः [illegible]
[illegible] मातः [illegible] वैरं [illegible] ।

आचार्यगोत्रमपुत्रप्रादिना [illegible]

द्रोणः—धिग्धिग् मोहान्धमानसम् । जयद्रथ श्रूयताम् ।

कृपाणिकाभिस्य यद्यप्यहोऽपि ममाद्य कालवशोऽपि
नानुग्रहीः [illegible] न [illegible] ।

किं हि नाम मेऽनुग्रहान्तरम् ।

पतिव्रतापरिगमप्रकारम्
कुलव्रतानां युधि भारवीरे
प्रकाशितम् नृपवंशना च
सिद्धस्तैरेभिर्नरकस्य मार्गः ।

जयद्रथः—नन्वाचार्य अत्रापि भवति प्रतिवचनम् । एष तु कालोऽस्मन्मौनस्यैवोचितः । न वा मयापि न प्रकटितो निजप्रभावो यत्केवलं दोषैकदृशा भवताहं संभाव्ये ।

द्रोणः—दुरात्मन् । आत्मप्रभावप्रगल्भेनेन भगवतो वरगौरवमपलपसि ।

कासप्रयावधि गुरुगुणाः शौर्यधैर्यादयो ये
राजन्येषु प्रसवसहजा युद्धभाजोऽपि ते ते
जित्वा माहेश्वरवरबलान्मोहमापद्य भूयः
सैनापत्ये विलुभितमनास्त्वादृशः कः कृतघ्नः ।

जयद्रथः—कदा नु पांडून्विहाय कुरुवीराणां गौरवमद्य भवता प्रशस्तमासी-

द। अथाहं त्वया आत्मश्लाघावलेपी युद्धं दातुमसमर्थो निरुपायः कान्तानं स्थापयामि इति अस्योत्तरमुपश्रुत्य गंतुमिच्छामि। न च पार्थभनिग्राभ-याद्रणाद्पयानं यथोचितम्। तद्धि कौरवराजस्य न्यायमेवाविष्कुर्यात्।

द्रोणः—श्रूयताम्। व्यूहमुखप्रतिष्ठितस्य मम पार्श्वं विहाय त्वया नापसर्तव्यम्। अस्मत्पार्श्वस्थं त्वां कृतान्तोऽपि धर्षितुमक्षमः किमुत पार्थः। अथ तु स्वकर्मदोषादन्यत्र यास्यसि न तत्र मे विभवस्त्वां त्रातुम्।

(नेपथ्ये)

भो भोः कुरुसेनानायकाः। श्रूयतां धर्मयुद्धानुशासिनो योगगा भगवतः कुरुसेनापतेराचार्यस्य।

आसाद्यो रथिना रथी भगतिना चैपस्थितो यो भटः
सादी सादिनमाहवेन समरे पत्तिः पदाति तथा
दृढे स्थानसमायुधं न शरणं मामश्च वध्यो रिपुः
पर्यैः कूटविधिर्दिनास्तगमपाश्चोर्ध्वं निषिद्धो रणः।

(कलकल.)

द्रोणः—(विलोक्य) हंत हंत सिद्धा आशाशिषः।

खड्गोत्थावैः प्रभातस्फुरितरविकिरणोर्मिस्फुरीव
कुन्तैः मार्गैर्गदाभिर्विविधशरपथैर्लोमशैर्भल्लजालैः
दैत्यारीन्कारयद्भिः करितुरगवधैः स्यंदनैर्दंष्ट्रपोषैः
संवाप्मानिश दावानल इव सुगुप्तो दांप्येऽपि स्यदपातः।

गच्छतां स्वरयेन व्यूहमुखे मयि आपतीनिग्रहम्।

जयद्रथः—विजयतामाचार्यः। (निष्क्रान्तः।)

द्रोणः—विजृम्भतां महानुद्धः क्षात्रो धर्मः। तथा हि

शरनिकरनिकृत्तरुंडमुंडारीणां
व्यतिकरितरणोऽहं शोणिर्कार्णांगखंडैः
अनयजनिनरोपात्क्षत्रसंहारकामम्
विग्रसनकृतदीप्तस्तर्पयाम्यद्य कालम् ।

आश्वासो नाम पंचमोऽङ्कः ।

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति यौवनवेशेन विजयः ।)

संजयः—आवेदितो मया तत्रभवते महानुभावे कौरवपतये पुनरद्याय जयद्रथवधमुद्दिश्य कृतार्जुनप्रतिज्ञां तन्निवारणाय च सांप्रतमाचार्यप्रतिज्ञां यावत्सवृत्तोऽपि युद्धवार्ताविस्तरः । उक्तश्चाहमनेन यथा संजय अद्यापीव सोत्साहः संग्रामो भविता तत्त्वया सर्वेऽपि ते ते विशेषा यावद्दिनान्तं प्रत्यक्षीकर्तव्या यथापूर्वं च सर्वं दिनावसानेऽविलंबेन ममावेदयितव्यमिति । सोऽहमिदानीमुभयसैन्यव्यतिकरनिरीक्षणोचितप्रदेशे विरचितसंनिवेशः प्रवर्तमानं संग्राममभिपश्यामि । (परिक्रम्य विलोक्य च) हंत प्रवृत्तोऽभियोगः । (नेपथ्ये कलकलः ।) अहो नु खलु भोः । अनर्गलता विर्लीनानां महोदधिकल्लोलानां मुहुर्मुहुरुत्क्षोभ इव वर्धतेऽयं वीराणां संरंभः । तथा हि

संपातस्तीव्रवेगो धुनिरवचितदिशां भास्वराणां शराणाम्
फूत्कारघ्राटनैश्च प्रतिहतनिरटितैः पुरपत्त्रीनगानाम्
उत्क्रोशाश्च समन्तात्करितुरगरथायातयोधैर्विमिश्राः
श्रूयंते युद्धभाजां भुजकलितगदासङ्गपिष्टायुधानाम् ।

अपि च

भुवः सरभसोत्थिते रजसि मांद्रीभवत्
तिरस्कृत इतस्ततः प्रवणभावैर्णा रणः

समुज्झितमर्यादेव भुवि पतितया पुनः
मारुतमिव वर्तते मरुदिवाभिर्भीमोत्तमः ।

अयं च रणोद्देशे कुलस्यायोधनस्य प्रहारः ।

विद्राणानां स्वगतकर्णैर्दन्तैरिक्लानाम्
भेनाभेनत्यनिकरमपोद्दगमूर्च्छान्मुखानाम्
एकैकत्रायनिननिहतैर्भीष्मपाद्यादिकानाम्
दृष्ट्वावस्थां द्रवति हृदयं यावतः प्रेक्षितुर्मे ।

ननु जितमिव कौरवैरद्य सर्वैर्नोपाध्यायेनाचार्यप्रभावेण । कोऽस्य पुरतः प्रतियोधाः । ईदृशेनापि सहयुध्यमानां मथिततरं भवति पर्वा पांडवानाम् । कुतः

यदि गुरुरभविष्यत्पांडवानां सहायः
समरमिदमकल्प्स्यन्न प्रभावाय तेषाम्
विजितनिजविपक्षो लीलयाचार्य एकः
करगतमकरिष्यद्राज्यमेषां यतोऽयम् ।

अये एष स श्रीमान्सैनिकक्लिष्टनिर्लीनस्य भीतभीतस्य परित्राणतत्पर. एकवारोद्यमिनामपि पार्थप्रमुखानां नामभ्यागमं महोग्रप्रभावेण विफलीकरोति । गरीयो पांडवचमूनां संहारः । अपि न पुनः क्षत्रशून्या भवति अर्थवत्त्वमेवेष्टं किल कृतांतस्य ।

षड्कर्मा श्रोत्रियोऽयं शमदमनियमानास्थितः कर्मवंधैः
कैरप्युद्धापितैर्योऽस्फुरत कृतमतिर्हस्तमायुद्धतंत्रम्

स्नाते भारेऽप्यर्धने निपुणघुमवर्याङ्गस्य संहारकामः
क्रूरः कालो नियुंक्ते स्वजनविपिनेषु नु मस्तुतं सहसा ।

याति याति हंत हंत क्षत्रियाः

क्रीडाः स्वधर्मणि रणेषु सुबहवोऽपि
मद्भुजबलवनसमुपेत्य विर्द्गीनशौर्याः
सद्यो हतान्विप द्रुतास्य रथं विहाय
सन्त्यापमत्यनिभृता रुधिरैर्धनेन ।

नूनं तावदेव कुशलमस्य लोकस्य यावदुत्थनवं एते ब्राह्मणाः ।

एकेनैव निशामितो हि नहुषोऽगस्त्येन गोपात्मना
अन्येनैव च भार्गवेण विजिताश्चिःसप्तकृत्वो नृपाः
एकेनैव पदाहतश्च भृगुणा लक्ष्मीपतिर्वक्षसि
धत्तेऽद्य सद्भूतभूषणमिव प्रेम्णा पदाङ्कं सदा ।

एष पुरस्तात्वासुदेवसारथिरर्जुनोऽपि नामैनमनभिद्रुत्य निर्व्यापार इवापसव्यं गन्तुकामो मार्गमेवाभिलषमास्ते । संभाव्यते चात्रावसरे धीमतो वासुदेवस्य रथसंचरणनैपुणेन परिहृत्यैवाचार्यमेव जयद्रथमाचार्यादिरक्षोपायिप्रयान्ति । (विलोक्य) हंत हंत सन्धेय सात्यकिप्रमुखेन महता वीरनिकरेण वेगवताभिद्रुतः कुरुनिकरणावशात् सैन्यं रोपयावर्त्य विहाय संधरथं समन्मनिनातभ्यापतति भवंदकमांचार्यः । लब्धं तावद्भगवता वासुदेवेन रंध्रम् । अतीतश्चाचार्यमार्गं पार्थरथः । शिशिरश्च जयद्रथस्यंदनो बलीयैनाचार्यसमीपमुपैतुं प्रभवति । निर्व्यूढ इदानीं मन्युर्धनंजयस्य ।

समुच्छलितत्र्योदितैश्च भुवि पंक्तिलायां पुनः
सकम्पमिव यन्ते भक्तदिनातिर्भीमोत्तमः ।

अयं च रणप्रदेशे हतस्योपायनस्य प्रकारः ।

विद्धांगानां स्वगनकरुणैर्वर्ननिर्विद्धयानाम्
मेतामितव्यनिकरमयोद्विगमूर्च्छोन्मुखानाम्
एकत्रैवापतितनिहतेर्मातृमायादिकानाम्
दृष्ट्वावस्थां द्रवति हृदयं यायनः प्रेक्षितुर्मे ।

ननु जितमिव कौरवैरद्य सविशेषोत्साहेनाचार्यप्रभावेण । केऽस्य पुरतः प्रतियोधाः । ईदृशेनापि सहयुध्वनां प्रथिततरं भवति यशो नु पांडवानाम् । कुतः

यदि गुरुरभविष्यत्पांडवानां सहायः
समरमिदमकल्पस्यन्न प्रभावाय तेषाम्
विजितनिजविपक्षो लीलयाचार्य एकः
करगतमकरिष्यद्राज्यमेषां यतोऽयम् ।

अये एप स श्रीमान्संनिकृष्टनिलीनस्य भीतभीतस्य जयद्रथस्य परित्राणतत्परः एकवारोद्यमिनामपि पार्थप्रमुखानां पांडवानिरयानामभ्यागमं महोग्रप्रभावेण विफलीकरोति । गरीयांश्चारव्योऽनेन पांडवचमूनां संहारः । अपि न पुनः क्षत्रशून्या भवति भूतधात्री । अथर्ववेदवेष्टं किल कृतांतस्य ।

पट्कर्मा श्रोत्रियोऽयं शमदमनियमानास्थितः कर्मबंधैः
कैरप्युद्गाविनेप्योऽस्फुरत्न कृतमतिर्हस्तमायुद्धतंत्रम्

याते यामेऽप्यपर्वे निपुणमुपगतो हास्य संहारकामः
क्रूरः कालो नियुंक्ते स्वनविधिषु नु सततं समराये ।

कति कति हीये सचिवाः

वीराः स्वकर्मणि रणेषु सुवर्चसोऽपि
तद्भक्तवर्गसमुपेत्य विलीनवीर्याः
सद्यो हतस्त्विह इवास्य रथं विहाय
सव्यापसव्यनिभृता इतरैर्यितैते ।

नूनं तावदेव कुशलमस्य लोकस्य यावत्प्रभवंत एते ब्राह्मणाः ।

एकेनैव निपातितो हि नहुषोऽगस्त्येन रोषात्मना
नन्वेतेन च भार्गवेण विजिताः त्रिःसप्तकृत्वो नृपाः
एकेनैव पदाहतश्च भृगुणा लक्ष्मीपतिर्वक्षसि
धत्तेऽमुं सहभूतभूषणमिव प्रेम्णा पदाङ्कं सदा ।

एष पुरस्ताद्वासुदेवसारथिरर्जुनोऽपि नार्यैनमनभिद्रुत्य निष्पापार इवापमन्यं गन्तुकामो मार्गमेवाभिलषमाणस्ते । संभाव्यते चात्रावसरे धीमतो वासुदेवस्य रथसंचरणनैपुणेन परिहृत्यैवाचार्यमेष जयद्रथरथमाचार्याद्विश्लेषयिष्यतीति । (विलोक्य) हंत हंत नन्वेष सात्यकिप्रमुखेन महता वीरनिकरेण वेगवताभिद्रुतः कुरुपतिमरणावसाद् शौर्यं रोषमाहार्य विहाय संघरथं सर्वात्मनैवानभ्यापतति प्रचंडकर्माचार्यः । लब्धं तावद्भगवता वासुदेवेन रंध्रम् । अतीतश्चाचार्यमार्गं पार्थरथः । विक्षिप्य जयद्रथस्यंदनो चलितैर्नाचार्यसमीपमुपैतुं प्रभवति । निर्व्यूढ इदानीं मन्युर्धनंजयस्य ।

भव कृतसंधानः । एष वाग्विषयीभूतो दुरात्मा ।

अर्जुनः—(सक्रोधमवलोक्य) अरे रे सैन्धवापसद नरपशो क्वेदानीं यास्यसि ।

नन्वेष ते वधसमुद्यतपौरुषास्त्र-
स्त्वां प्रेषयामि परलोकमितोऽन्तरान्त
आयातु नाम तव रक्षणबद्धकामाः
सार्धं त्वयानुभवितुं विनिपातमद्य ।

कथमस्य किमिदं नाम । आहूतोऽपि परिहरन्नस्मानोऽधिकतरवेगेन रथेन पलायत इव क्षत्रियाधमः । तद्रथमनुसरिष्यामि । (रथेन गच्छन्) अरे अरे रणभीरुक क्षत्रियपांसो युद्धं विहाय पलायसे नाम ।

(प्रविश्यान्यतो रथेन जयद्रथः ।)

जयद्रथः—सूत मेरुगाश्वान् । अभ्यापतति मां वेगेनागमी पाण्डवाग्र-रथिः । त्वरयस्वास्मद्रथमाचार्यसमीपम् । पश्चादेनमभिभाषिष्ये ।

सूतः—आयुष्मन् विमृश इदानीमपायौ व्यवहितस्व जनुषः । आसन्नश्चाभियोक्तुमापतितोऽर्जुनः । नन्तराहन्य युद्धमेवौषधम् । नापयानमिदानीं श्रेयम् ।

जयद्रथः—कथमेवं नाम । स्वामेवाहं व्यापादयिष्ये पापाभिमानिनम् । नैव वा रथेन मे प्रयोजनम् । एष पादचार एवार्यमागारयेयम् । (कराहतो रथादवप्लुत्य विलोकयन्) अहो अत्याहितम् । एष रथेन मत्वापसो दुरात्मा रथान्मामासादयिष्यति । अहो बत विषम् नैतदिनमद्यापि समाप्यते । (पुनः रथेनारोहति ।)

अर्जुनः—अरे तिष्ठ तावत् । एष हतोऽसि ।

पक्षतः सिंधुराजोऽयमाचार्यो द्रुमेकतः
उभयोर्मध्यमासन्नः पार्थस्त्वरितसारथिः ।

दर्शनीयोऽयमिदानीं व्यतिकरः । अल्पशेषश्च दिवसस्त्वरयति उद्यमनयोः प्रकुपितयोः । तत्समीपतरदेशमासाद्य पश्याम्येनयोर्व्यवसितम् । (निष्क्रांतः ।)

विष्कंभकः ।

(ततः प्रविशतो रथारूढौ कृष्णार्जुनौ)

अर्जुनः—भगवन्सत्यमुक्तमासीत्पितामहेन न शक्यमाचार्यः समरे पराभवितुमिति । इदानीं तु

आचार्यस्य च पाप्मनोऽस्य च रिपोर्विश्लेषणं दुष्करम्
सिद्धं सात्यकिकल्पितादभिगमाच्चन्मंत्रतो निश्चितात्
आसाद्य त्वरयास्य तं रथमयं यावद्भविद्रयते
हत्वैनं तरितास्मि तावदपि वात्मीयां प्रतिज्ञामहम् ।

अल्पं हि अवशिष्टं दिवसस्य । आचार्यांतरितोऽपि समरपरिहारपरायण इव दूरतः संचारयति निजरथं सैंधवः । तद्यथा कालहानिर्न भवति तथा त्वरयितव्यमस्माभिः ।

कृष्णः—वयस्य कितवाग्रणीः सैंधवः कालहरणेन समाप्तभूयिष्ठं दिवसं समापयितुं यतते । येन युद्धसमयेनाभियोगावसानं प्रतिज्ञाविघाताच्च भवत आयुषोऽन्तं दुरात्मोत्प्रेक्षते । एषोऽस्य ध्वज उपलक्ष्यते तत्राचिरात्त्वां प्रापयामि । (रथवेगं निरूप्य) ननु प्राप्तकालो भ्रमान्मुमूर्षुरिव स्वयमितोमुखमेव प्रेरयति रथं सैंधवः । तत्सज्जो

भव कृतसंधानः । एष वाग्विषयीभूतो दुरात्मा ।

अर्जुनः—(गाण्डीवमास्फाल्य) अरे रे सैन्धवापसद नरपशो क्वेदानीं यास्यसि ।

नन्वेष ते वधसमुद्यतभीषणास्त्र-
स्त्वां प्रेषयामि परलोकमितोऽपयात्य
आयान्तु नाम तव रक्षणधार्ष्ट्यकामाः
सार्धं त्वयानुभवितुं विनिपातमद्य ।

वयस्य किमिदं नाम । आहूतोऽपि परिहरन्सव्यतोऽधिकतरवेगेन रथेन पलायत इव क्षत्रियाधमः । तद्द्रागनुस्रियताम् । (रथेन नुसरन्) अरे अरे रणभीरुक क्षत्रियबन्धो युद्धं विहाय पलायसे नाम ।

प्रविश्यान्यतो रथेन जयद्रथः ।)

जयद्रथः—सूत सावधान । अभ्यापतति मां वेगेनासौ पशुपालगारथिः । त्वरयस्वास्मद्रथमाचार्यसमीपम् । पश्चादेनमभिभाषिष्ये ।

सूतः—आयुष्मन् विप्रकृष्ट इदानीमाचार्यो व्यवहितश्च शत्रुबलैः । आसन्नश्चाभियोक्तुमापातोऽर्जुनः । तत्पराहत्य युद्धदानमेवोचितम् । नापयानमिदानीं शक्यम् ।

जयद्रथः—कथमेवं नाम । त्वामेवाद्य व्यापादयिष्ये स्वामिघातिनम् । नैव वा रथेन मे प्रयोजनम् । एष पादचार एवाचार्यप्रासादं यामि । (अवतरणं रथादवप्लुत्य विलोकयन्) अहो अत्याहितम् । एष रथेन मत्पार्श्वतो दुरात्मा प्राणान्मामासादयिष्यति । अहो बत विषमु नैतद्दिनमद्यापि समाप्यते । (सूतो रथेनानुसरति ।)

अर्जुनः—अरे तिष्ठ तावत् । एष हतोऽसि ।

पाशस्ते भवतु तनोर्ममाद्य भूतिः
न भोऽहं खलु भवितास्मि संयुगेऽस्मिन् ।

सूतः—(स्वगतम्) स्वधर्ममतिचरतः आत्मविनाशव्यंजिकैव निर्गता वाणी ।

कृष्णः—न समर्थः परं कालं हन्तुम् । परिहरति युद्धं निमित्तान्वेषी जयद्रथः ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभूतस्यात्मकामतः
येन केनाप्युपायेन हन्तव्या मम दुष्कृतः ।

साधूनां च परित्राणाय मुहुः कृतावतारैरस्माभिर्मायामुत्थाप्य पार्थकार्यं निर्वाहणीयम् । भवतु च क्षणकं संजाताश्वासो धृष्टतरो विश्रम्भेण दर्शितात्मायं शठः । येन निमेषमात्रेण माया संहृत्यैनं सद्यः पार्थबाणेन शीर्षच्छेद्यं करोमि । (सूर्यमाभर्त्स्य) यातु भगवान्कंचित्कालमदर्शनताम् । भवतु चानिरुद्धमर्यादो युद्धभागाम् । धयस्व त्वरस्व त्वरस्व अयमस्तमेति भगवानंबरमणिः ।

अर्जुनः—(प्रकाश्य) ननु एष आसादितोऽसि । नेदानीं पलायितुं शक्यते । (जयद्रथमुद्दिश्य) एषोऽहं सद्य एव त्वां व्यापादयामि ।

सूतः—स्वधर्मं त्यक्तवतः पलायनपरायणस्य नाहं यशः । धर्मयोधिनं शरणं त्वामुपगतोऽस्मि ।

अर्जुनः—शरणमुपगतो भवामि मे वध्यः । हागी पापः कुगाम द्वाप-ह्नुवान आत्मानं परिहरति द्वे सारथिमुखः । (जयद्रथं बाणेन निकृन्तन्) अरे सारथिरूपाधम ज्ञान्य एव आसादितोऽसि । चित्तसामान्या-

जयद्रथः–अरे पांडवपशो धर्मप्रलापिन् । युद्धसमयं विहाय खड्गकरस्त्वं रथस्थो धनुर्धरो मां योधयितुमिच्छसि । (परिक्रामति ।)

अर्जुनः–भगवन्दुरात्मापि न्याय्यं ब्रवीति । तदेष खड्गधर एव रथादवतीर्य द्वंद्वसमां भूमिमासाद्य पदातिरेनं द्वंद्वेन योधयित्वा छिन्नशीर्षं करोमि । अनुजानातु मां भगवान् ।

कृष्णः–वयस्य अधर्मपरेऽप्यरौ यथाधर्मं योद्धुकामोऽनुमन्यसे मया । न तु कालो यापयितव्यः । रथविहीनं जयद्रथेन कालहरणायैवानुष्ठितमिति मन्ये । विप्रकृष्टश्चैतावतावसरेण दुरात्मा ।

अर्जुनः–(खड्गहस्तो रथादवतीर्य) अनुयातु रथेन भगवाननुसरंतं मामपुं युद्धापहारिणम् । (त्वरितकम परिक्रम्य) ननु अरे पलायनपरो दुरात्मन् । किमिदानीं पलाय्य लभ्यते । एषोऽहं पदातिनं पदाती खड्गधरं खड्गधरः उपगतस्त्वाम् । अनुचितमिदानीं पलायनं क्षत्रियस्य ।

जयद्रथः–(इतस्ततः प्रधावन्) अहो आचार्य अरे कौरवसेनानायकाः । अरे कृतघ्नाः कर्णकृपशल्याश्वत्थामकाः । न केऽपि नाम मम साहाय्याय संनिहिता भवथ । तद्यावदस्य क्रूरस्य हस्तगतो न भवामि तावद्रथेनात्मानमंतरयित्वा कालविलंबं संपादयामि । (तथा कुर्वन्) एष मुहूर्तमात्रसमयो यापितश्चेत् चिरजीवितं जयद्रथेन मृतं च दग्धोमना अर्जुनहतकेन । ननु भो अस्ताचलातिथे दिवाकर

क्रूरस्त्वं भवसि नु मत्मणाशकामो
मंदत्वाद्यदतिविलंबसे स्वमार्गे

यावदयं भवतु मनोरथमात्र भूमिः
स भोऽहं भवतु भविनापि संयुगेऽपि न ।

सूतः—(सभयम्) दक्षपक्षनिवारणः आत्मविनाशमाशिङ्कते निर्वेदात्
वार्णी ।

कृष्णः—न समर्थितः परं शान्तं हर्तुम् । परिहरति युद्धं निमिषान्तर्यां
जयद्रथः ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभूतस्यात्मकामतः
येन केनाप्युपायेन हन्तव्या मम दुष्कृतः ।

साधूनां च परित्राणाय मुहुः कृतावतारैरस्माभिर्मायामुत्थाय पार्थ-
शरर्दं निर्वाहणीयम् । भवतु च क्षणकं सेनामाभासो धूमतरो
विघ्नेन दर्शितान्मायं शठः । येन निमेषमात्रेण मायां संहृत्येनं
सद्यः पार्थबाणेन शीर्षच्छेद्यं करोमि । (सूर्यमभिनय) पातु भगवान्कं-
चित्कालमदर्शनाम् । भवतु चाचिरादस्तमयमोहं युद्धभाजाम् ।
चपरस्य स्वरस्य स्वरस्य अयमस्तमेति भगवानंशुमणिः ।

अर्जुनः—(सक्रोधम्) ननु एप आसादितोऽसि । नेदानीं पलायितुं
शक्यसे । (अस्त्रमुद्यम्य) एषोऽहं सद्य एव त्वां व्यापादयामि ।

सूतः—क्षत्रधर्मं त्यक्तवतः पलायनपरायणस्य नाहं पक्ष्यः । धर्मयोधिनं
शरणं त्वामुपगतोऽस्मि ।

अर्जुनः—शरणमुपगतो भवान्न मे वध्यः । क्वासौ पापः शृगाल इवाप-
ह्नुवान आत्मानं परिहरति इदं क्षत्रियमुखः । (जयद्रथं रथान्तरेण निरूपयन्) .
अरेरे क्षत्रियकुलाधम जाल्म एष आसादितोऽसि । चिन्तनापात्मा-

छिन्नं नरकद्वारं येन निशितनाराचनिपातनात् पातना मनुवर्तितं मंत्रणापि । युद्धं दत्त्वा निहि मानुषंरुधिरं पातनाग्निमिनः म देवः । तथा हि

एष त्वां नयनशिताभिमन्युम्
पांचाल्या दुरितमनं कृताभिमर्शम्
सद्योऽहं जितरुग्यालकृतान्तम्
आविश्यैऽभिमतानिकेतनं दिनोमि ।

(नैपथ्ये)

भो भोः समरोत्सवप्रमिता महावीराः ।

विश्रामदोऽयमवतामुपसंहरन्तु
युद्धक्रमं सपदि संहृतविग्रहः एषः
अस्तं प्रयाति किल दत्ततमोऽवकाशः
सूर्योऽर्जुनव्यवसितं विफलं विधाय ।

(जयद्रथः पुरतः सञ्चरति । अर्जुनश्चोद्यतशस्त्रः एनमन्वेति ।)

(पुनर्नैपथ्ये)

दृष्ट्वाद्भुतक्रममुपागतमस्तशैलम् ।
भानुं विशेषचटुलैर्गरुतां प्रयत्नैः
चंचूमलंवि दधतोऽर्धनिगीर्णभक्ष्यम्
वासस्थलान्यभिपतंति पतत्रिसंघाः ।

आज्ञापयति च तत्रभवान् कुरुसेनापतिराचार्यः ।

अस्ताचलमितो भानुः संहर्तव्यं निजायुधम्
विजितं कौरवैरद्य मोघः पार्थस्य संगरः ।

जयद्रथः—(सहर्षं स्वगतम्) मृत्युमुखान्मुक्तोऽस्मि ।

अर्जुनः—(करुणं विमृश्य) हा धिक् हा धिक् वंचितोऽस्मि किल कालेन । (विषादं नाटयति ।)

जयद्रथः—(सहर्षमुपसृत्य) अरे रे मूर्ख वृथात्मश्लाघिन् । क्षत्रियवरो विराटागारनट षंढतिलक मृत्युभीतं मां गणयसि । एषोऽहं दर्शितात्मा तव पुरः स्थितोऽस्मि । शीर्षच्छेद्यो नामाहं ते । अथवा त्वमेवेदानीं मम शीर्षच्छेद्योऽसि । (इत्युत्प्लुत्य ।)

सूतः—(अदृश्यं जयद्रथरथादवरुह्य) धिगधर्मव्यवसितम् ।

जयद्रथः—भो भोः कुरुवीराः । एष जीवति स्वविक्रमावलंबी सिंधुराजः । मा भैष्ट । इहागम्य मत्प्रतीक्षितमस्य मुमूर्षोरग्निप्रवेशकार्यमेवं सर्वैरपि मया सह । (अर्जुनं प्रति) अरे रे आमन्त्र दरिद्र तापस न खलु क्षत्रियाधमोऽहम् । एष दृढप्रदाय सज्जोऽस्मि । युद्धसमयेन तु विरम्यतेऽद्य मया । श्वः एतद्भविष्यति । सांप्रतं तु ते प्रथमं दग्ध्वात्मानं पुनरहं तर्पयितुम् । न चेत्प्रतिज्ञातपरिहारेण स्वपितृनरकं नेतुमीहसे ।

कृष्णः—(स्वगतम्) एवं दैवेन तावत्प्रत्युज्जीवितोऽसि । किमिदानीमात्मदर्शनेन कार्यमिदं पुनः प्रोत्साहय । इदानीं सर्वैरपि युष्माभिः प्रत्यक्षमेवापार्थमिवाचरितम् । धर्मकामेन वयं पावकमेवाद्यापि सहैवं संगतिं कुर्मः ।

अर्जुनः—(सखेदम्) किं चेदानीं कालहरणेन हुताशोऽविलम्बितेन च ।

भगवन् । समिन्धनां देवो हुताशनः ।

कृष्णः—(स्वगतम्)

उपकरिष्यन् एषोऽत्र मया मायाहुताशनः
विश्रंभादुल्वणः पाप्मा यावत्संनिहितोऽत्र नः ।

(प्रकाश निश्चस्य) सूर्यास्तमयं दृष्ट्वा समिन्धितो भवदनुमरणकामेन मया भगवान्पावकः । तत्त्वरस्व मुसत्रिय इव संहितवाणं गांडीवमादाय विनेतुं धर्मद्वारेणामुं लोकम् ।

(गाडींव सशरमस्योपनयति ।)

सूतः—अहो अत्याहितं महावीरस्य । इदं च धर्मशीलत्वम् ।

अर्जुनः—(सवैक्लव्यम्) एष सज्जोऽस्मि ।

कृष्णः—इत इतः । (सर्वे परिक्रमन्ति ।)

जयद्रथः—(सेनाभिमुखम्) इत इतः । इत इतः । इत इतः । सूत सविशेषालंकृतमस्मद्रथं कृत्वोपस्थापय । यत्रोपविष्टः पार्थहतकस्य देहदाहं प्रत्यक्षीकरोमि ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

माया नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(सर्वे चकिताः)

अर्जुनः—किं नाम भवेत् ।

(पुनर्नेपथ्ये) केनापि अचिन्तितोपस्थितेन रक्षसा पार्थरथाद्विजवरान्
उत्पत्य निपतज्जयद्रथशीर्षमुपरित एवोद्धृत्यापनीतम् ।

(सर्वे साश्चर्यमवलोकयन्ति ।)

(प्रविश्य)

कृष्णः—मास्तु शंकुकर्ण मास्तु । पुनरपराधेन भीमानुजस्तम्भी शुद्धसत्त्वः ।
(प्रविशति सुभद्रा धर्मराजः परिवारश्च ।)

सुभद्रा—मरणआले जअद्दहमुहणिग्गदां पमादिदवत्तं परंपराए सुणिअ ण मे आसा आसि अत्तणो भाअधेएसुं । अच्चरिअं तु रक्खसचरित्तं विजाणिअ जम्मंतरादो विअ लद्धो दसणीओ मए णाहो । [मरणकाले जयद्रथमुखनिर्गतापत्याहितवार्ता परंपरया श्रुत्वा न मे आशा आसीदात्मनो भागधेयेषु । आश्चर्यं तु राक्षसचरित्रं विज्ञाय जन्मांतरादिव लब्धो दर्शनीयो मया नाथः ।]

धर्मराजः—अतर्क्यः खलु महिमा भगवतः संविधानस्य ।

कृष्णः—वत्से मा कातरा भूः । एषोऽत्र महोपकारकारी शंकुकर्णः ।

सुभद्रा—अच्चरीआइं इमाइं ण तुवत्तो अण्णो को वि घडेदि । (कंकणं स्वहस्तादुन्मुच्य राक्षसहस्ते ददाति ।) एसो धम्मबहिणीए दत्तो दे पसाओ । [आश्चर्याणीमानि न त्वत्तोऽन्यः कोऽपि घटयति एष धर्मभगिन्या दत्तस्ते प्रसादः ।]

राक्षसः—सदेव्व बहिणीए भूसणं कण्णे धारइस्सं । [सदैव भगिन्या भूषणं कर्णे धारयिष्यामि ।]

धर्मराजः—अहो महोपकृतम् । सर्वे वयं भवच्चारित्रेण पुनरुज्जीविताः स्मः । तदिदमपि गृहाण । (कटकमस्मै प्रयच्छति ।) भगवन् घटोत्कचसंमितां प्रतिपत्तिमस्मद्वाहिनीषु लंभयितव्य उदात्तचरितः शंकुकर्णः ।

कृष्णः—यथेष्टं महाराजस्य ।

अर्जुनः—भगवन् भीष्मद्रोणौ संश्रयापसदं चानुचिंत्य एतत्कथयामि ।

साध्योऽभूत्स पितामहो युधि ऋजुः प्राणात्ययेऽपि व्रती
साध्यो भाति गुरुश्च मे नयपथे निर्मोहभावः स्थितः
शून्यः सत्त्वगुणेन शास्त्रनिपुणः कूटाश्रयः सैन्धवः
संद्वेरे मम सर्वथैव शरणं मायाधिनाथो भवान् ।

कृष्णः—यथार्थमाह वयस्यः ।

विक्रमेण विनयेन गुरू तौ
सात्त्विकाविति रणे सुखमेष्यौ
पापभाक्कु कुटिलो मलिनात्मा
माययैव तव हस्तगतोऽभूत् ।

अपि च

न कौटिल्यमाचर्यते स्वार्थहेतोः
कदाप्येव सच्चरित्रैर्नरेष सर्गः
ऋजुत्वेन सर्वस्वनाशेऽपि सिद्धाः
यशः स्यादृशा रक्षणीया मया ते ।

धर्मराज्यं सतां माहात्म्यं मया ।